

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**İRAN'IN Şİİ HİLALİ HEDEFİ OLARAK DIŞ POLİTİKA
UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUBA YILDIZ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HAYDAR ÇAKMAK

ANKARA

2020

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**İRAN'IN Şİİ HİLALİ HEDEFİ OLARAK DIŞ POLİTİKA
UYGULAMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUBA YILDIZ

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. HAYDAR ÇAKMAK

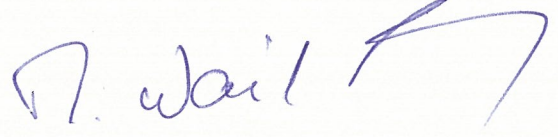
ANKARA

2020

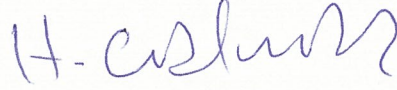
KABUL VE ONAY

Tuba YILDIZ tarafından hazırlanan "İran'ın Şii Hilali Hedefi Olarak Dış Politika Uygulamaları" başlıklı bu çalışma, 07.02.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mustafa Nail ALKAN-Başkan

Prof.Dr.Haydar Çakmak- Danışman

Doç.Dr.Cem KARADELİ- Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Ufuk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin – yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

2020

TUBA YILDIZ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam zamanında bana yardımcı olan tez danışmanım,değerli büyüğüm Sayın Prof. Dr. Haydar akmak'a teőekkürlerimi sunarım.

Maddi manevi desteğini hiçbir zaman üzerimden eksik etmeyen başarılarımla her zaman övünen babam Cemal Tahtalı'ya, hep yanımda olan kardeőim Mehmet Tahtalı'ya teőekkürlerimi borç bilirim.

Bu çalıőmayı hazırlarken geçirdiğim stresli süreçte beni cesaretlendiren ve yapabileceğime inandıran, desteğini esirgemeyen çok kıymetli eőim Utku Yıldız'a henüz 6 aylık olan canım kızım Neva'ya çok teşekkür ederim.

Ve özellikle tezimi asıl ithaf ettiğim hayatım boyunca kalbinin güzelliğinden başka bir şey görmediğim, fedakarlığını hiç esirgemeyen ve hakkını asla ödeyemeyeceğim annem Suna Tahtalı'ya minnettارım.

TUBA YILDIZ

ÖZET

Yıldız, Tuba. İran'ın Şii Hilali Hedefi Olarak Dış Politika Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2020

İran olarak bildiğimiz topraklar birçok millete, kavimlere çok çeşitli tarihi sahnelere şahit olmuş olan Ortadoğu'da ki önemli bölgelerden biridir. Bu şahit olunan tarih sahnelerinin, oyunlarının çok köklü değişimlere sebep olan olguları öne çıkan özellikleri ile araştırmak çalışmamızın esasını teşkil etmektedir.

Bu çalışma ile İran İslam Devrimi gerçekleşmeden önceki süreci, gerçekleşmesini hızlandıran etkileri ve devrimden sonra oluşan siyasi, toplumsal, askeri yapılarda nasıl bir değişim içine girildiğini göstermek ve bu yapıyı açıklamak amaçlanmıştır.

ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte İran bölgede bulunan Şii nüfuzunu kendi etki alanına toplamak istemiştir. Bununla birlikte İran'ın bu kitleyi kendi dış politika ideolojisi çerçevesinde yönlendirerek bir Şii Hilali oluşturma iddiası gündeme gelmiştir. Fakat iddia edilen bu oluşum ortaya atılan söylemler kadar somut bir durum değildir. Ayrıca Şii Hilali söylemi ile görülen her ne kadar mezhep temelli politikalar ise de bunun yanında esas amacın İran'ın dış politikada Şii nüfuzu üzerinden daha etkin olmasını sağlamak olduğu görülmektedir.

Hazırlanan çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak; çeşitli literatür taramaları yapılmıştır. Ulusal ve uluslararası kaynaklardan da faydalanılmış olunan bu çalışmada şahsi olarak gözlenmiş olan gelişmeler de eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran Tarihi, Siyasal İslam, Devrim, Şiilik, İran Devrimi, Şii Hilali, Ortadoğu

ABSTRACT

Yıldız, Tuba. Foreign Policy Practices As Iran's Shia Crescent Target, Master's Thesis, Ankara,2020

The lands we know as Iran is one of the important regions in the Middle East, which has witnessed many nations and tribes and various historical scenes. It is essential for our study to investigate the facts of these witnessed history scenes and the events that cause fragrant changes.

Again with this study, it is a study created to Show the process before the Iran Islamic Revolution took place, the effects that accelerated its realization, and how the political, social and military structures that emerged after the revolution had been changed and to explain these structure.

With the us invasion of Iraq, Iran wanted to gather the Shuf population in the region to its influence. However, Iran's claim to create a Shia Crescent by directing this mass within the framework of its own foreign policy ideology has been raised. However, this alleged formation is not as concrete as the nouns put forward. Also, although there are sectarian-based policies with the Shia Crescent discourse, it is seen that my main goal is to make Iran more effective than the Shia population in foreign policy.

Using the qualitive researc method in the prepared study, I made several literature searches. In this study, which also benefited from national and international sources, the developments observed in person were also added.

Key Word: Iranian of History, Political of Islam, Revolution, Shia, Iran Revolution, Shia Crescent, Middle East.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
HARİTALAR	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
İRAN DEVLETİ’NİN KURULUŞU VE GÜNÜMÜZDE İRAN	5
1.1.İRAN.....	5
1.1.1 Genel Olarak İran’ın Durumu.....	5
1.2. İRAN DEVLETİ’NİN TARİHÇESİ	6
1.2.1. İslamiyet Öncesi İran	6
1.2.2. İslamiyet Sonrası İran	7
1.2.3 Safevi Hanedanlığı.....	9
1.2.4 Kaçar Hanedanlığı	10
1.2.5. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi	11
1.2.6 Muhammed Musaddık Dönemi (1951-1953)	13
1.3. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ	16
1.3.1 Devrimin Oluşumu	16
1.3.2 İran Devriminin İdeolojisi	18
1.3.2.1 Humeyni’nin İdeolojisi	18
1.3.2.2 Ali Şeriatî’nin İdeolojisi	20

1.3.3. İran Devriminin Özellikleri	21
1.3.4 İran İslam Cumhuriyeti.....	22
1.3.4.1 İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Siyasal Yapı ve Yönetim	24
1.3.4.1.1 Anayasa'nın Genel Özellikleri.....	24
1.3.4.1.2 Yasama (Şura-i Milli Meclis)	26
1.3.4.1.2.1 İslami Şura Meclisi	26
1.3.4.1.2.2 Koruyucu Şura (Şura-ye Nigehban)	26
1.3.4.1.3 Yürütme	27
1.3.4.1.3.1 Cumhurbaşkanı	27
1.3.4.1.3.2 Nihai Otorite: Rehber.....	28
1.3.4.1.4 Yargı	28
1.3.4.1.5 Danışma Kurulları.....	29
1.3.4.1.6 İran Silahlı Kuvvetleri	30
1.3.4.1.6.1 Nizami Ordu	30
1.3.4.1.6.2 Devrim Muhafızları	30
1.3.4.1.6.3 Devrim Komiteleri.....	30
1.4 İRAN DIŞ POLİTİKASI	31
1.4.1.İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler	31
1.4.2. İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politika İdeolojisi.....	32
1.4.3.Humeyni Dönemi Dış Politika.....	35
1.4.4. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Şiiliğin Yeri.....	37
İKİNCİ BÖLÜM.....	42
ŞİİLİĞİN EVRELERİ VE SİYASALLAŞMA SÜRECİ.....	42
2.1. ŞİİLİĞİN TANIMI VE KÖKENİ.....	42
2.2.HZ. ALİ'NİN HALİFELİĞİ VE CEMEL-SİFFİN HADİSELERİ.....	44
2.3. ŞİİLİĞİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ	48

2.3.1.Ulemanın siyasete etkisi	51
2.3.2.Şiiliğin İran İslam Devrimine Etkileri	53
İRAN'IN ORTADOĞU'DA Şİİ HİLALİ POLİTİKASI	57
3.1.Şİİ HİLALİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	57
3.2.Şİİ UYANIŞI.....	62
3.3.İRANIN JEOPOLİTİK YAPISI	64
3.4.Şİİ NÜFUSA SAHİP BAZI ÜLKELERİN Şİİ HİLALİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	65
3.4.1.İRAK.....	66
3.4.2.AFGANİSTAN.....	70
3.4.3.SUUDİ ARABİSTAN	75
3.4.3.1.Düşmanlık ve Gerilim Dolu Yıllar (1979-1989)	76
3.4.3.2.Yumuşama Dönemi (1989-2001)	78
3.4.3.3.Yeniden Gerilim (2001-2016)	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	85

HARİTALAR

Şekil 1.Şii Hilali Haritası.....61

Şekil 2.Şii Nüfus Dağılımı.....62

Şekil 3.Şiilerin Müslüman Nüfus içindeki oranı.....63

Şekil 4. Irak'ın etnik ve mezhepsel dağılımı.....69

KISALTMALAR

AB : Avrupa birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BM : Birleşmiş Milletler

CIA : Merkezi İstihbarat Teşkilatı

AIDC : Angola İranean Oil Company

GİRİŞ

Ortadoğu sadece coğrafi olarak değil siyasi olarak da uçsuz bucaksız bir alan olan, sorunların, çatışmaların hem dostlukların hem de ciddi ihanetlerin kimine göre Ortadoğu kaynaklı bir kazan kimine göre ise kanayan yara kimine göre ise kocaman bir bataklık olan jeopolitik konumu sebebiyle gerekse çok önemli maden kaynaklarına sahip bir bölge olduğundan dolaydır ki tüm dünyada en çok üzerinde hayaller kurulan bir bölge olmuştur. Adeta devletlerin göz bebeği konumundadır. İran ise tam olarak stratejik konumu ile daha dikkat çeken bir ülke olmuştur. Avrupa, Asya ve Afrika'nın tam ortasında bulunan bir ülkedir. Aslında bu durum İran'ın daha fazla sıkışmasına sürekli birilerinin hayali olmasına sebep olmaktadır. İran; ülkelerin birbirine girmelerine sebep olan ve kendi bölgesel kaderini yönlendiren petrol ve doğal gaz gibi çok önemli yer altı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynak ve daha nice yer altı zenginlikleri İran'ı hiç rahat bırakmamıştır. Emperyal güçler tarafından sürekli bir pazar olarak görülmüş sömürülmesine olanak sağlamıştır. İran, İslamiyet'ten önce önemli imparatorlukların bulunduğu, kendine özgü bir devlet anlayışı olan, eskiye dayanan bir medeniyet olmuştur. İslam'ın kabulü ile istediği topraklara kavuşmuş olması İran'da farklı bir dönemi başlatmıştır. Daha sonra İslam topluluğu içinde meydana gelen çatışmalar ile artık İran coğrafyasında Şii mezhebi kabul edilip ve bu mezhebin korunduğu etki alanı olmuştur. İran'ın Safavi Hanedanlığına kadar Türk-İslam devletleri tarafından yönetilmiş olduğu bilinmektedir.

İran çok fazla farklı kültürleri bir arada tutan heterojen bir yapıya sahiptir. Milliyetçiliği farklı bir algı ve tutumla değerlendirmektedir milliyetçiliği sadece Fars etnik kökeninden ayırtmışlardır. Bu farklı kökenli insanlarla bazen

çatışmalara sahne olurken bazense çok uyumlu olmuşlardır (Öztürk ve Sarıkaya ,2006 s59).

İşte bu etnik kültür farkları, ülkenin jeopolitik konumu İran için birçok olumlu ve olumsuz gelişimlere gebe olmasına sebep olmuştur. Öncelikle Şahlık gibi bir yönetimi tamamen ilga edilerek büyük bir devrimle İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Siyasal İslamcı bir kitlenin bir devrim gerçekleştirerek yönetimin el değişmesine sebep olan ilk ülkedir. Gerçekleştirilmiş olan bu devrim dünya üzerinde oldukça ses getirmiştir. Aslında en dikkat çeken özelliği bir süper gücün arkasında olmasına rağmen yıkılan bir Şahlık. Tabi ki bu durum diğer Şahlık rejimi ile yönetilmekte olan diğer devletleri de korkutmuştur.

İran Devrimine baktığımız zaman yeniden şekillenen bir süreç ve bunu Şii fikri ile yeniden inşa ederek topluma sunulması hatta bu ideolojinin eski İran kültürü ile bağdaştığını ifade eden ve gündeme getiren bir süreçtir.

Bu devrim öncesinde İslam Coğrafyasında bulunan birçok ülke Batı yanlısı ve onların çıkarlarının savuna bir fikirdelerdi. 1979 İslam Devrimi ile de bu duruma ne kadar karşı olunduğu çalışmada gösterilmektedir. Yeni devlet sistemin kurulması ile İran üzerinde çıkarları olan ülkelerin hayalleri suya düşmüştür ve ellerinde ipleri olan gemileri bırakmak zorunda kalmışlardır.

İran İslam Devrimi ile süper güç denen ülkelerin İslam ülkeleri için düşündükleri fikirlerin, istedikleri hakları ve kendi emirleri için saltanatları karşılığında satın aldıkları liderlerin nasıl ellerinden alındığını ve belki de İran'ın kendi içinde oluşan bir süper güçle mücadele etmek zorunda kaldıklarını görmüş oldular. Bu devrim hele ki bazı liderleri oldukça kızdırıp İran'ın bu hareketinin çok ütöpik maceraperest bir güç olarak ilan etmişlerdir. Bununla yetinmeyip Ortadoğu'nun bölgesel olarak uçuruma sürükleyen bir yapı olduğuna dair açıklamada bulunmuşlardır. Çünkü hedefleri ideolojileri tamamen o bölgeyi batı yanlısı yapıp batıyı sevdiren kendi istedikleri şekilde yönetilmesini sağlamak

olacakken, bu devrim ile tamamen diğerk ülkelerin İslamlaşması için İslami bir yapıda olmalarına sebep olacaktır. Elbette bu durum ABD gibi süper güçleri oldukça kızdırıp korkutmaktaydı.

“İran’ın Şii Hilali Hedefi Olarak Dış Politika Uygulamaları” adlı tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde; ilk olarak İran İslam Cumhuriyeti henüz daha kurulmadan önce İran’ın jeopolitik yapısı, demografik özellikleri, geçmiş tarihi, genel olarak İran’ın Müslümanlıktan önce ve Müslümanlıktan sonraki süreçleri, hangi hanedanlıklara sahip olduğu Şah Rıza Pehlevi dönemi ve Başbakan Musaddık döneminden Şahlık kurumunun yıkılışından bahsedilmektedir. İslam Devrimine giden süreçten devrime sebep olan durumlardan, eski İran’a ait olan ideolojinin yeniden canlandırılmasından, devrim ideolojisinden, devrim süresince ulemanın Şii mezhebinin etkisinden bahsedilir 1979 İran İslam Devriminin etkileri devrim sonrası kurulan yeni İslam Cumhuriyet’inin özellikleri ve İran’ın yeni siyasi, askeri ve toplumsal yapısından devrim Muhafızları gibi kurullardan bahsedilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Şiiliğin kavramsal olarak kökeninin nereye dayandığı, ilk ortaya çıkış sürecinde hangi anlamı ile kullanıldığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Şiiliğin ortaya çıkmasında çok önemli hadiseler olarak kabul edilen İslam’ın 4.Halifesi Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden Sıffin Savaşı ve bu savaş neticesinde boyutları mezhepsel ayrışmaya kadar varan o dönemki toplum içerisindeki çatışma anlatılmaya çalışılmıştır. Son olarak Şiiliğin Sünni bir tarikat olan Safiyyüddin Tarikatından İran’da resmi bir din haline gelen sürece nasıl evrildiği, Şiiliğin geçirdiği tarihsel süreç içerisinde siyasallaşmaya hangi şartlardan geçerek başladığı ve İran İslam Devriminin gerçekleşmesine siyaseten hangi boyutlarda katkıda bulunduğu irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü olan son bölümde ise; Şii Hilali kavramı ile hangi coğrafi bölgenin tanımlandığı, bölgenin stratejik önemi ve özellikleri ile Şii Hilali kavramının oluşum süreci hakkında bilgi verilmektedir. Şii Hilali projesi bağlamında Şii nüfusa sahip bölge ülkelerinde Irak, Suudi Arabistan ve Afganistan devletleri örneklem alınarak incelenmiştir. İnceleme sırasında bu ülkelerin bünyesinde bulunan Şii azınlıkların özelliklerine ve farklılıklarına değinilerek söz konusu ülkeleri kapsayan bir Şii Hilali'nin oluşturulmasının mümkün olup olmayacağı sorusuna cevap verilmiştir.

Bu çalışma genelinde incelenecek olan temel husus, İslam Cumhuriyetinin Ortadoğu'da Şiiilerle kurulan ilişkilerin mezhep temelli mi yoksa bulunulan bölgede etkinlik arayışı ile mi ya da etkin güç olup olmadıkları ile ilgili olup olmamasıdır. Bölge etkinliği ile kastedilen; bölgede sözü dinlenen, halk tarafından sözü dinlenen, sorun çözebilme odaklı, lider olarak kabul görülen bir ülke olmaktır. İşte İran Şii kitlelerle kurdukları ilişkide bu hedefleri benimsemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE GÜNÜMÜZDE İRAN

1.1.İRAN

1.1.1 Genel Olarak İran'ın Durumu

İran sahip olduğu insan gücü, ekonomik gücü ve jeopolitik konumu sebebiyle 20.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgesel bir aktör olmuştur. Bu nedendir ki; Ortadoğu'daki gelişmelerde etkin bir rol üstlenmiştir. Baktığımızda bu baş rol görevi hala devam etmektedir. Gelecek yıllarda coğrafi özellik için olan çatışmaların anlaşmazlıkların enerji kaynakları için olacağı enerjilerin üretiminde ihracında önemli alanları oluşturmuş olan Körfez bölgesi ve Hazar bölgesinin tüm dünya siyasetinde ön planda olacağını düşündüğümüzde İran'ın bölgesel ve uluslararası siyasette daha etkin olacağını tahmin etmek zor olmayacaktır (Asl ,2011s,141).

İran konumu itibariyle önemi günden güne artar çünkü baktığımız zaman Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının tam ortasında bulunan bir bölgedir. Güney Bölgesi Basra Körfezinden ve Hürmüz Boğazından, Doğu bölgesinde ise, Belüçistan, Horasan, Sistan, Horasan Dağlar, çöller, bölgenin kuzeyinde ise Hazar Deniz'i bulunmaktadır. Aynı zamanda Türkiye, Irak, Azerbaycan, Pakistan, Afganistan, Ermenistan, Türkmenistan bu ülkenin komşularıdır.30 eyaletten oluşmaktadır. İran, zengin yer altı kaynaklarına sahiptir (Türksavaş, 2006,s.205).

İran'ın ülke bilgileri şu şekilde oluşmaktadır; yüzölçümü 1.648.195 km²'dir. Kara sınırlarının uzunluğu, 5.894 km'dir. Afganistan'a 921 km, Ermenistan'a 44 km, Azerbaycan 'a 689 km, Irak'a 1.599 km, Pakistan'a 959 km,

Türkiye için ise 534 km ve Türkmenistan ile 1.148 km. uzunluğunda kara sınırına sahiptir. Kıyılarının uzunluğu 2.446 km. olup Hazar Denizi'ndeki 740 km. uzunluğundaki kıyı şeridi bunun dışındadır (Türksavaş, 2006, s.205).

Nüfusu;2017 tahmini verilerine göre 79.966.230'dur.Etkin köken olarak, nüfusun %53'ü Farşlılardan (İranlılardan), %18'i Azerilerden ve diğer Türklerden, %10'u Kürtlerden, %6'sı Lurlardan, %2'si Beluçlardan, %2'si de Araplardan oluşur. Dini olarak, nüfusun büyük çoğunluğu %99,4'ü gibi bir oranı Müslüman olmakla birlikte bu oran mezhep olarak farklılık gösterir çünkü bu oranın %90'ı da Şii mezhebine mensuptur. İran nüfusunun %65'i 15 yaş ile 54 yaş aralığındadır ve bu oranla İran'ın genç nüfusa sahip olduğunu göstermiş olur.

1.2. İRAN DEVLETİ'NİN TARİHÇESİ

1.2.1. İslamiyet Öncesi İran

İran Platosunda M.Ö 3000 yıllarında bugünkü Kuzistan düzlüklerinde Elam uygarlığı yükseldi. Başkenti Susa olan bu uygarlık değişik bölgelerin oluşturduğu bir federasyona dayanıyordu. Kendi dilleri olan Elamcayı konuşan Elamlılar kendi dönemi Babil, Akat ve Asurlularla zaman zaman savaşımlardır ve neticede Asurlularla yaptıkları savaş sonucu yenilerek M.Ö 640 yılında egemenlikleri sona ermiştir. M. Ö 2000 yıllarından başlayarak İran'a giren Hint-Avrupa halklarının en önemlileri Medler ve Perslerdir. Medler başkenti Hagmatona (Hamedan) olan bölgede 153 yıllık bir iktidar dönemi yaşamışlardır. Egemenlikleri Persler tarafından sona erdirilen Medler'i bir Pers hanedanı olan Ahamenişler'in kurduğu imparatorluk devam eder bu imparatorluk İran'ın Yakındoğu'da kendine özgü bir siyasi nitelik oluşturmasında etkin bir oluşum olarak görülür. Bu imparatorluk farklı kültürleri barındırdığı için imparator çevresinde çok sağlam bir merkezi bürokrasi vardı ve bu imparatorluğun en önemli ögesi halklardan toplanan askerlerle oluşturulan düzenli orduydü. Ahameniş imparatorluğuna son veren ise Büyük İskender'in bir dizi savaşlarıydı.

Büyük İskender'in de ölümüyle birlikte Makedonyalı komutanlar arasında çatışmalar çıkmıştır ve bunun sonucunda da Partlar bölgede egemenlik kurmayı başardılar (Zengin, 1991, s. 15-16).

Part İmparatorluğu dönemi boyunca Roma devletinin saldırıları sonucu zayıf düşer, bu neticede Sasani soyundan gelen 1.Ardeşir Sasani egemenliğini sağlar Konumunu sağlamlaştıran imparatorluk (MS224-651), 2.Hüsrevle birlikte o dönemde çok büyük ilerlemeler kat edip batıya kadar uzanıp burada İstanbul'a, Kadıköy'e kadar, daha sonra doğuya doğru yönelerek Şam, Kudüs ve Mısır işgal edilir. Gerçekleştirilen ilerlemeyle Roma İmparatoru Harekleios'un 622 de İranlıları mağlup edilmesine kadar devam eder (Zengin,1991, s. 16).

1.2.2. İslamiyet Sonrası İran

Sasanilerin ve Bizanslıların anlaşamamazlıklarının oluşturduğu ortamda yayılmalarını kolaylaştıran bir alan bulan Araplar, Kadisiye (636-637) Nihavend (642) çarpışmalarının ardından İran'ı ele geçirirler. Arap İslam yönetimi İran için yeni bir yönetimin başlangıcı olur. İran'ın köklü kültürel mirası, iki yüzyıl içinde bazı değişikliklere uğramakla birlikte İslam'ın etkisi ile de yeni bir canlılık kazanır. Yerel yönetimler büyük bir çoğunlukla yerli nüfusun elinde kalır ve birçok mahalli gelenekler gözlenebilir şekilde devam eder, böylece Persia topraklarında yeni bir medeniyet gelişir (Zengin, 1991, s.17).

Yıllar boyunca bu topraklarda yaşamış olan halkın düzeni Arapların baskısıyla artık değişmeye başlamıştır. Araplar'ın yaşadığı coğrafi şartları olan çöl yaşamı ve taşıdıkları İslam dininin siyasal yapısını nedeniyle, imparatorluğun siyasi alışkanlığı değişip, Zerdüşt dininin getirdiği yaşama şekli ile yaşamış halkın yeni bir dini yapıya alışması gerekmektedir (Pirniya, 1994, s.90).

Bazı İran tarihçilerine göre Müslüman Arapların yaptığı bu durum aslında dini yaymak değil; topraklarını genişletmek gelecekte kuracakları

imparatorluklarının zeminini hazırlamak. Kimine göreyse İslam dininin genişlemesi yayılması ve insanlara İslam'ı tanıtır bu dine davet etmekte.

Araplar o süreçte ne düşünürse düşünsün sonucunda o dönemdeki güçlü bir imparatorluk olan Sasaniler'i yenilgiye uğratarak kendi egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Önceleri imparatorluk içinde ciddi kargaşa karışıklıklar oluşmuştur fakat daha sonra Araplar iç düzenlerini sağlamayı başarıp karışıklığı ortadan kaldırmışlardır. Araplar Emevi ve Abbasi valiler sayesinde 11.yüzyıla gelinceye bu bölgede etkinliklerini sürdürüp bölgede bulunan halkının nerdeyse tamamının dinini değiştirmeyi başarmışlardır. Emeviler ve Abbasiler döneminde halkın birçoğu nerdeyse tamamen Müslümanlaşmıştı (Hakimyan,1989, s.6).

İran'da yayınlanmış olan genel kaynaklara göre İslamiyet'ten sonra Türk soyundan gelmiş olan Safevi hanedanlığının kurulacağı zamana kadar burada çok sayıda irili ufaklı devletler şimdiki İran, Azerbaycan, Tacikistan, Afganistan, Türkmenistan ve özellikle Türkler hep ön planda bulunmuşlardır. İran Gazneli İmparatorluğu ve Selçuklu İmparatorluğu döneminden bu yana uzun süre Türk hanedanlarının egemenliği tarafından yönetilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra o dönemde Emeviler ve Abbasiler dışında bazı yönetimler oluşturulmuştur bunlar;

- 1.Tahirliler Hanedanlığı
- 2.Samani Hanedanlığı
- 3.Türk Soyundan Gelen Gazneli Hanedanlığı
- 4.Türk Soyundan Gelen Selçuklu Hanedanlığı
- 5.Türk Soyundan Gelen Harzemşah Hanedanlığı
- 6.Moğol Hanedanlığı
- 7.Teymuriler

8.Türk Soyundan Gelen Safeviler

9.Saffari Hanedanlığı

10.Türk Soyundan Gelen Kaçarlar

1.2.3 Safevi Hanedanlığı

Safevi Hanedanlığı aslen Türk asıllıdır. 13.yüzyılın sonlarında bir grup tarafından İran Azerbaycan'ı adı verilmiş olan bölgede oluşturulan Sünni bir tarikattır. Bu Sünni tarikatı zamanla Sünnilikten Şiiliğe dönüşmüştür. Azerbaycan'dan büyüyerek ve gelişerek Doğu Anadolu'ya ulaşan tarikat 16.yyda iyice Anadolu'ya ve Suriye'ye yayılmıştır. Tarikatın Anadolu tarafı kızıl bir başlık kullanıyorlardı başlarında bundan dolayıdır ki bu bölgeye "Kızılbaş" denilmiştir (Arı,2007, s.82).

İran'ın Kuzey Batısında Erdebil şehrinde doğan ve henüz yedi yaşında bu kabilenin başına geçmiş olan İsmail 1501'de Tebriz'i almıştır bunun üzerine kendisine taç giydirilmiş ve kendisini "Şah" ilan etmiştir. Şah İsmail bu durumun üzerine Doğu Anadolu'da ki Alevi Türkmenlerin yani yukarıda bahsettiğim Kızılbaş denen grubunda desteğini alarak 1510 yılında İran'ın doğusunda bulunan Türk kabilelerini etkisiz hale getirip bu bölgede siyasi otoritesini etkin kılmıştır. Aynı zamanda Şah İsmail Osmanlı'ya da aynı etkiyi yaymaya çalıştı fakat Yavuz Sultan Selim'in yolladığı ordunun Çaldıranda İsmail'i mağlup etmesi üzerine bu hayali önlenmiştir (Arı, 2007, s.82-83).

İran'ın yeni tarihini şekillendirmede elbette ki Şah İsmail in aynı zamanda Şah Abbas'ın etkisi büyüktür. Çünkü etkin bir devlet yapısı oluşturulmakla birlikte aynı zamanda Şii mezhebi devletin artık resmileşmiş dini olarak sayılmıştır düşünce yapısı olarak bu şekilde şekillenmiştir.

Safevi Hanedanlığı uzun bir hükümdarlık sürecinden sonra Şah Abbas'ın ölümü ile birlikte yine bir süre istikrarlı ayakta kalmışsa da gerilemeye engel olunamadı ve Safevi hükümdarları daha fazla bu kurulu düzeni ayakta tutmayı başaramadılar ve Safevi Hanedanlığı sona ermiştir.

1.2.4 Kaçar Hanedanlığı

Artık İran denetimi 1794'te Ali Şah'ın denetimine geçmişti ve bu geçişle birlikte Kaçar Hanedanlığı döneminde başlamıştı. Fakat bu hanedanla öteki dönemle kıyaslayacak olursak burada askeri ve idari bürokrasi açısından İran'ın merkezi görünüme sahip olamadığıdır. Kaçarlar dini olarak Safevilerden farklılardı. Kaçar Hanedanlığı dini işleri öylece ulemaya bırakırken Safevi Hükümdarları kendilerine dini bir misyon yüklemişlerdi. O kimlikle hükümdarlık yapıyorlardı. Kaçarlar dini devletin denetimi dışında tutarak Şiiliğin yayılmasına daha çok vesile oldular. Ulemaların dini ve hukuki eğitimlerini yapmalarını sağladılar. Safeviler de dini konularda son sözü söyleyen Şah iken Kaçarlarda bu tam tersi ulemanın hakkıydı (Arı, 2007, s.86).

Kaçarlar bu durumla prestijlerini bayağı artırdılar bu durum onların gelişmesinde çok etki gösterdi. Ulema eğitimlerinin artması ile artık kendi aralarında da bir hiyerarşi oluştu ve 19.yydan sonra çok fazla bilgili yetkili olan kişilere Ayetullah denildi. Bu da İran'daki mollaların etkinliğinin artmasına sebep oldu (Arı, 2007, s. 86-87).

Kaçarların son dönemlerinde dünyada yeni gelişmiş olan güç ibresinin değişimiyle birlikte batıya verilen imtiyazlarla ülke sömürge haline gelmiştir. Buna örnek olarak; Tütün ticaret hakkının bir İngiliz Şirketine devredilmesi halkın itirazına sebep olmuştur. Bu anlaşma tütünün üretimi, dağıtımı, satımı bu şirket tarafından elli yıl boyunca yapılacaktır fakat halkın ulema ve devlet adamlarının kabul etmemesi ve itiraz etmesi üzerine bundan vazgeçilmişti. Bu hareket İran tarihinde oldukça önemlidir (Parviz 2001, s.108).

1.2.5. Pehlevi Hanedanlığı Dönemi

1923 yılında ekim ayında Pehlevi Hanedanlığının kurucusu olan Rıza Şah ülkenin başbakanı konumuna gelmiştir. Aralık 1923'te Kaçar Hanedanı'nın son şahı olan Ahmet Şah Avrupa gezisine çıkmıştır. 1924 yılının henüz başlarında Rıza Şah'ın da desteklemesi sonucunda Cumhuriyet ve Cumhuriyetçi Partiler gibi farklı partiler oluşturuldu (Zengin, 1991, s.20). Bu partiler şahlık rejimini kaldırıp yerine Cumhuriyet getireceklerini söylemişlerdi. Bu vaatler neticesinde ülkeyi yönetmesi için meclis tarafından Ahmet Şah azlettilirip ülkenin yönetimi için Rıza Şah'a yetkiler verildi. Rıza Şah 12 Aralık 1925 yılında o söylenmiş olan Cumhuriyet rejimi yerine tacını giyerek resmen İran'ın Şahı oldu. Bunun üzerine Kaçarlar döneminden kalan meclisi ilga etti ve diktatör yapıyı yeniden ortaya çıkardı. Rıza Şah'ın yönetime geçmesi ile yıllardır süregelen Türk yönetimine son verilmiştir ve yerine İslamiyet sonrası dönemde ilk defa Fars birisi yönetimi eline almıştır (Zengin; 1991, s.20).

Rıza Şah bu yönetimi kurduktan sonra iyice baskıcı yöntemler uygulamaya koyulmuştur. Hemen meclis içinde kendi alanını kısıtlayacak insanları uzaklaşmıştır. Ülkenin bütün kurumlarını kendi tekeline geçirmiştir (Zengin1991, s. 20).

Rıza Şah, reformcu bir devlet adamı olarak görünüyordu. İran'da kurulmuş olan mevcut sistemi hepten değiştirmek değilde kısmi olarak değiştirmeyi tercih etti fakat bu meclis için seçim yapılmış olsa da seçilecekler Şah tarafından önceden tabi ki belliydi. Tamamen göstermelik yapılan seçimlerdi. Muhalefet Partilerin ve sendikaların kapatılmaya başlandığı İran'da Şaha karşı çıkan kişiler tutuklanmakta ya da esrarengiz bir şekilde öldürülmekteydi. Şah'ın otoritesinin temeli bürokrasi ve ordunun hepsinin kendi denetiminde olmasına dayanıyordu. 1926 yılında çıkardıkları bir yasa ile 200.000 kişiden oluşan bir ordu kuruldu ve Şah'ın bunlara sağladığı avantajlarla yüksek maaşlarla bu grubu kendine bağımlı hale getirmiştir.

Aynı zamanda kalabalık bir sivil bürokrasi ile askerler gibi kendilerine sağlanan yüksek avantajlarla yerlerini garantilemişlerdi ve geleceklerinin Pehlevi hanedanlığı ile devam edeceğini düşünüyorlardı (Arı, 2007, s.194).

Şah otoriter monarşik bir yapı kurmuştu ve reformist olarak nitelendiriliyordu. Bunun nedeni oluşturduğu yeni yapının Batılı anlamda İran'ı modern bir şehir yapması yönündeydi. Şah Kaçar Hanedanlığı döneminde yapılamayan ve dağılma nedenlerinden biri olan kabilelerin siyasi otoritelerini topraklarını hatta ellerindeki silahlarına kadar alarak bütün otoriteyi kendi elinde toplamıştır (Arı, 2007, s.195).

1941 yılına gelindiğinde ikinci dünya savaşının başlaması ile İran tarafsızlığını ilan etmiştir ve bu durumu umursamayan müttefik güçler İran'ı Güney ve Kuzeyden işgale başladılar. Şah Rıza Alman tarafına yönelince Rusya ve İngiltere bu durumdan çok rahatsızlık duydu. Ve bu güçler tarafından Şah'ın tahtını oğluna bırakması yönünde baskıcı bir tutum oluştu ve Şah oğlunun yararı için ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Artık İran siyasal yönden çok başka bir dönem başlamış oldu (Zengin,1991, s.21).

Muhammed Rıza Pehlevi yönetim konularında çok fazla deneyimli değildi. Muhammed Rıza Pehlevi halktan kopuk bir şekilde yaşamıştı fakat babasının nezaretinde siyasi ve askeri konularda eğitim almıştır (Arı, 2007, s.245).

Muhammed Rıza babasının döneminde hükmü elinden alınmış kabile liderleri, toprak sahipleri ve ulema boşluğundan faydalanıp 20 sene önce sahibi olduğu yeri koruma altında tutmak isteyen özellikle ordu için bu hakimiyet devamında çıkarları olan gruplar Şahlık karşısında yer alıyorlardı. Ayrıca toplumsal ekonomik siyasal ideolojik konularda da farklı çıkar grupları bulunmaktaydı ve bu gruplar çeşitli reformlar yapılınsın diye sistemi zorluyorlardı (Arı, 2007, s. 245).

Sürekli bir baskı altında olan Şah Muhammed Rıza Pehlevi, çok fazla yönetim tecrübesine sahip olmadığından dolayı birinci iktidar döneminde meclisin tartışma ortamı haline gelmesine müsaade etti ve bu şekilde benzer talepleri karşılayarak iktidarını korudu. Aynı zamanda bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı görevini de elinde tutup orduya iyice yakın olmayı ve bu sayede kendi monarşisini güçlendirmeyi hedefledi. Aynı zamanda kendi monarşisini güçlendirmek için dinsel törenlerde düzenlendi bununla dini liderleri de yanına almayı başardı fakat daha sonra tekel güç ilişkisi devreye girince dini liderlerini de artık saf dışı bırakmış oldu (Arı, 2007, s.247).

1.2.6 Muhammed Musaddık Dönemi (1951-1953)

1951 yılında yönetime gelen Başbakan Muhammed Musaddık yapmış olduğu ilk faaliyet, petrolün millileştirilmiş olduğu yasaı uygulanmasına ortam hazırladı. Şah tarafından da onaylanmış olan bu yasa ile süreç başlamış oldu. Bununla birlikte petrol denetlenme yetkisini hiçbir zaman hakimiyetlerinden bırakmayı düşünmeyen İngiltere sırası ile batı ülkelerinin ve ABD'nin tepki göstermesine sebep oldu İngiltere'nin yeni bir planı ile sırf yönetim kadrosunu mecbur bırakmak için Basra Körfezi'ne asker yollamış oldu. Musaddık İngiltere'de ki bu şirkete bu anlaşmazlığı çözmek için süre vereceğini bu süreninde bir haftayı geçmeyeceğini belirtti. Bunun üzerine İngiltere İran'la olan petrol sorununu Lahey Adalet Divanı'na götürmesi üzerine İran kabul etmeyip egemenlik hakkımıza dayanan iç sorun olarak gördüğünü belirtmiş oldu (Zengin,1991, s.34).

Soğuk Savaş ile başlayan Sovyetler'in Doğu Avrupa'da ki büyüme politikasını istemesi sonra Çin'de gerçekleştirilmiş bir darbe sonucu komünist partinin başa gelmesi ile ABD bu durumdan oldukça tedirgin olmaya başlamıştı çünkü bu durumların komünizm akımlarının başlaması olarak görüyordu. O dönemki ABD Dışişleri Bakanı John Foster kardeşi ile birlikte bir açıklama

yaparak; Komünizm eğer milliyetçi hükümetler tarafından desteklenirse, toplumu ilgilendiren bazı reformlar yapılırsa bu zihniyet önlenir ve eğer İran'da ki iç karışıklık devam ederse İran'da da komünistler iktidara gelebilir ve İran Komünistlerin çıkarları için önem arz eden bir ülkedir (Zengin, 1991, s.34).

Musaddık'ın İran petrollerini millileştirmesi için ABD bundan memnun olmuyordu fakat İngiltere'nin çıkarlarını bozmaması için bir yandan da doğru buluyordu. ABD hükümetine İngiltere duyduğu rahatsızlığı bildirmişti. Neydi bu rahatsızlık? ABD'nin İran'a gizliden müdahalede bulunuyordu fakat bu uyarının üzerine ABD bir süre İran hususunda etkinliğini çekti çünkü İngiltere'nin güvenini bozmaması lazımdı. Bu durumu fark etmiş olan Musaddık ise ABD ve İngiltere arasında petrol hususunda bir anlaşma olduğunu düşünmüştü (Zengin, 1991, s.34).

Musaddık'ın petrolü millileştirmesi ile birlikte İngiltere'de ki petrol şirketi olan AIDC, (Angola Iranian Oil Company) İran için yapması gereken ödemeleri artık yapmamaya başladı. Aynı şekilde diğer batı ülkeleride açtıkları kredileri kesmeye başladı ve İran yönetimi artık ekonomik bir krizin içine doğru sürüklendi memur maaşlarını bile ödeyemeyecek hale geldi. ABD konusunda ümitli olan İran ABD'den de beklediği desteği göremeyince Musaddık bu defa soluğu Sovyetler Birliği ile iş yapmakta buldu normal piyasa fiyatlarının altında teklif vermiş olmasına rağmen Sovyetler İran'dan petrol almak istemedi. Musaddık bu olaylarla birlikte Sovyetler Merkez Bankasına daha önceden yatırılmış olan 11 ton altını geri verilmesi yönünde bir istekte bulundu ancak bu talepte cevapsız kaldı. Musaddık iyice çıkmaza girmişti ki meclisten olağanüstü yetkiler istedi isteği Şah tarafından kesinlikle reddedildi Musaddık artık istifa etti. İstifasının ardından hemen Şah tarafından başbakanlık için Gavam Saltane'i atandı. Gavam Saltane'i henüz kabinesini kuramamıştı ki istifa etti çünkü Ayetullah Kaşani tarafından İran'da iç karışıklık çıkarıldı. Başbakanlığa getirilmesi için mecbur kalan Şah yeniden Musaddık'ı başbakan olarak atadı istifa etmek için olağanüstü yetkiyi

bahane eden Musaddık'a istediği yetkileri verdi bu ise yine Meclis Başkanı olan karışıklık çıkartan Ayetullah Kaşani'nin desteği ile oldu istekler meclisten geçti ve yasalaştı. Yani Musaddık Şah'ın bu durumu istememesine karşı olmasına rağmen ikinci defa başbakanlığa gelmiş olan Musaddık'ın başarısıdır (Zengin, 1991, s.35).

Şah'ın istememesine rağmen zorla başbakan olan Musaddık için Şah ABD ve İngiltere ile birlikte sırf Musaddık'ın başbakanlığını düşürmek için ona plan yapma kararı aldı. Zaten İngiltere'de petrol konusunda kendisine taviz vermeyen Musaddık için onu düşürme planları yapmaya başlamıştı. İlk olarak İngiltere CIA yöneticileri ile görüştü durumu açıkladı bu plan CIA tarafından uygun karşılandı bu plan için de Kermit Roosevelt göreve getirildi. Tahran'da hazırlıklara başlayan Roosevelt Şah ile görüşüp Şah'ın da onayı ile Musaddık'ı düşürmek için uygulamaya koyuldular (Zengin,1991, s.36).

Musaddık ile Ayetullah Kaşani'nin de arası açılmıştı çünkü kendisine verilen olağanüstü yetkiyi veren yasanın tekrardan kabul edilmesini istemişti Musaddık. Kaşani ise bu istek üzerine Meclis Başkanlığından istifa etmiştir. Ayrıca artık Musaddık'ın oluşturduğu bazı ekonomik politikalar neticesinde Tahran gibi bir bölgede ticaret tedirginleşti bunun üzerine Kaşani Ulusal Cephe'den artık ayrılmasına sebep olmuştur. İran'da artık ekonomik bunalımlar, oluşan baskılar neticesinde Musaddık'ın etkinliği azalmaya başladı. Bu fırsatı iyi değerlendiren Şah Musaddık'ı görevden aldığını söyledi. Artık planın uygulamaya konulacağı zaman dilimin içinde olan Roosevelt Şah'ın verdiği paralar ile Musaddık aleyhinde taraftarlar toplamaya başladı fakat Musaddık öyle tedbirler almıştı ki bu durum hepten başarısız oldu ve Şah ve ailesi İran'dan kaçmak zorunda kaldı. Roosevelt ise tekrar 1953 senesinde Musaddık'a karşı yeni bir darbe girişiminde bulundu. Yine para ile etkilediği insanları farklı gruplar ile Tahran sokaklarına dağıttı. Gruplar "Yaşasın Şah" sloganları atarak Musaddık yanlı kim varsa hepsine saldırdılar. Bu karışıklığı bastırmak isteyen kolluk

görevlileri de saldırı gruplarına dahil olunca Musaddık artık istifa etti. Başbakanlık koltuğunun boşalması ile hemen General Zahedi başbakan oldu. Musaddık'ın da İran petrolünün millileştirilmesi için uğraştığı emek verdiği politika böylelikle dış etmenler tarafından engellenmiş oldu çünkü kendi çıkarları öncelikliydi ve bu durumdan istediği gerçekleşmiş olan iki ülke biri ABD ve bir diğeri İngiltere oldur (Zengin,1991,s.36-37).

1.3. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ

1.3.1 Devrimin Oluşumu

İran devrimi pek çok devrim gibi sadece tek bir nedene dayanmıyor üst üste gelen sorunların birikmesi ile büyük bir rejim karşıtı topluluğun oluşturduğu zaman zarfında gerçekleşen siyasal ekonomik toplumsal bir durumdur. Baktığımız zaman Pehlevi Şahlığı 1925'ten 1979'a kadar yani iktidarda oldukları sürece çevrelerinde hem kendilerine yakın hem de düşman insanlar olmuştur. Bu sebeple İran Devrimi hem siyaseten dışlanmış kişilerin hem de dinsel açıdan Pehlevi Hanedanlığının uygulamalarından sıkılmış olanların eşitsiz gelir dağılımı ile iyice fakirleşen halkın ve artık git gide artan yozlaşmanın neticesinde bu devrim iyice kendini belli etmişti (Arı,2007, s.528).

Bu devrim; köylü ile esnafı, öğrenci ile bazı Şii gruplarını buluşturan bir ortam olmuştur. Bu manada 1952 yılında Mısır'da gerçekleşmiş olan Nasr önderliğinde Hür Subaylar darbesinde ayrıca 1958 yılında Irak'ta akabinde 1963 yılında Suriye'de gerçekleştirilen rejim değişikliğinden çok daha başka bir oluşumdu. Devrim git gide ilerlerken muhalefet tarafında olanlarda aynı oranda artmıştı. Şah'ı destekleyenler zaman içinde o desteğinde geri çektiler. Şah karşıtı olan gruplar hepsi birbirinden farklı ideolojiye sahiplerdi fakat tek amaç Şah'ı devrilmek olduğundan aynı olguda toplanıyorlardı artık (Arı, 2007, s.528).

Devrim tam olarak Ocak 1978’de başladı. O tarihlerde hükümet Humeyni için aşağılayıcı bir açıklama yapmıştı ve bunun üzerine Humeyni yanlıları hemen harekete geçmişti. Bunlardan sonra Kum’da yapılan gösterilerde göstericilere polisler tarafından ateş açılmış birçok kişi hayatını kaybederken bir o kadarda yaralı vardı ve aynı şekilde tutuklanan insan sayısı da fazlaydı. Yine 1978 yılında Tebriz’de yapılan gösteriler sonucunda halk şehrin kontrolünü ele geçirmiş ve yine bazı sol gruplar (Fedayin, Peykar gibi) rejime yönelik saldırılar yapmıştı. Şah ise halkın tepkisini biraz olsun sakinleştirme adına liberalleşme amaçlı bazı girişimlerde bulundu fakat bunların hepsi o yangına yetersiz kaldığı gibi bazı grupların faaliyetlerini artırdı (Arı,2007, s.530).

Mücahidin’in1978 aralık ayında Tahran Tebriz Ahvaz ve Meşhed’deki faaliyetleri ile devrimi olgunlaştırma faaliyetleri neticesinde artık hükümete bağlı kuvvetlerde bir şey yapamıyordu. Bu arada Şaphur Bahtiyar’ı başbakanlığa getiren Şah o dönemki düzende hiçbir değişiklik oluşturmadı. Bahtiyar halk desteğini alabilmek için birçok açıklamada bulunmuştu. Siyasi tutukluların bırakıldığı ABD’den silah alımının durdurulduğu gibi ama bunlar bile Bahtiyarın yanında kimseyi tutmadı desteklenmesini sağlamadı Bahtiyar’ı ordu bile terk etmişti. Humeyni’nin sürgünde bulunduğu Paris’ten 1979 yılının 1 Şubat’ında İran’a geri dönmesi ile Pehlevi Hanedanlığı ve diktatör rejim son bulmuştu (Arı,2007, s.531).

İran devriminden sonra bu ülkede Şah’a ait ne varsa değişti en önemlisi de şah ifadesinin yerini imam almış oldu (Sarıkaya, 2006, s.54-55).

Şah’ın İran’dan ayrılması Humeyni’nin ülkeye dönüşü bunların hepsi devrime adım adım gidilen birer sebeptir sırası ile gerçekleşen olaylar halkın artık Şah yönetiminden dikta iktidardan sıkılmış olması bu duruma zemin hazırladı ve devrimi gerçekleştirmiş oldu. Aşağıda sıralayacağım sebepler neticesinde devrim gerçekleşmiş oldu

Şah tarafından sorun oluşturacak şekilde Anayasanın ihlal edilmesi

Şah ve ailesi tarafından ahlaka uygun olmayan (o günkü şartlarda toplum tarafından benimsenmeyen fiiller) yaygınlaştırılması

Partilerin ve muhalif her grubun bastırılıp susturulması,

Yazılı basının susturulması,kapatılması

Üniversitelerde dahi baskı ortamı havası oluşturulması

Müslüman olan ülkede Dini inançları özellikle başörtüsü (Hicab) yasağı,

Modernleşme hedefi vurgulanarak batılılaşmanın teşvik edilmesi,

Yabancılara özellikle ABD vatandaşlarına sosyal ayrıcalıklar hakkı verilmesi,

İsrail'in tanınması, Petrolün satılması,

Şah'ın çevresi tarafından Petrol parasının ülke için değilde kendileri için kullanılması, (Esmaili, 2016, s.3).

1.3.2 İran Devriminin İdeolojisi

Her yapılan devrim gibi İslam devriminin de ideolojisi vardı ve bu ideoloji bilindiği üzere imamet yani Şii temeli üzerine kurulan bir ideolojidir. Nitekim İran İslam Cumhuriyet'i de bu doktrindeki esasları uygulayacak yerine getirecek bir yapı aynı zamanda fonksiyonla oluşturulmuştur (Zengin,1991, s.71).

1.3.2.1 Humeyni'nin İdeolojisi

İran Devrimi düşüncesinin en etkili iki alimi Ayetullah Humeyni ve Ali Şeriati olarak bilinir. Humeyni din okullarında okumuş olan ve aynı zamanda Ayetullah mertebesine ulaşmış ulemadır. Humeyni, Cuma namazları ve din

okullarında halka hitap ederek onları büyük bir çaba ile etkilemek için uğraşmıştır. Kuran-ı Kerim’de olan şartları yazılmış gönderilmiş olanları kurallarıyla esaslarıyla var olan toplumun yaşayış şekline uygulamak için bunu kendine ideoloji yapmıştır. Bunun sebebi İran devrimi ideolojisi olan İmamet yani Şİİ doktrinine göre uygulanmasıydı. Humeyni’nin bu devrimle ilgili konuştuğu yerlerde şunu söylüyordu aslında bu düşüncesinin özeti şudur “Bu devrimin esas amacı İslamiyet’e dönebilmek ve İslam dini için bu yolda çokça çalışmaktır ve burada yaşayan herkesin bu dinin buyruğu altına girmesi gerekmektedir. Fakat bu işi aktif olarak gerçekleştirilmelidir. Amacımız kesinlikle tektir bu da İran’ı Allah’ın kitabı olarak gönderilen Kuran-ı Kerimin ve Allah’ın elçisi olarak gönderilen Peygamber Efendimizin buyrukları şekli ile idare edebilmektir ve bu uygulama şimdi bu ülkede başlamıştır. Bizim savaşımız kesinlikle dini bir ideoloji savaşıdır. Bu savaş için İslam orduları oluşturup İslam’ı tüm dünyada yayıp şimdiye kadar çektiğimiz sıkıntıların intikamını düşmanlarımızdan alacağız (Zengin, 1991,s.72).

Humeyni’nin düşüncesinde dini kuralları değişmez bir bütündür ve toplumu ilerletecek odur. Bu nedenle yönetimdeki en etkili kadrosunu din adamları ile oluşturuyor. Bu düşünce ile İslam dininin ilkelerini şimdi yeniden uygulamak isteyen Humeyni bu düşünce yapısı ile İran’ı tekrardan sıfırdan kurduğunu şekillendirdiğini düşünmektedir. Toplumdaki bütün erklerin siyasal ekonomik, sosyal erklerin oluşumlarını dini ritüellere göre ayarlamayı istiyor. Süper güçlerin İslam temellerini bozan bir etken olarak görüyor. İslam’ın gereği olarak Müslümanların bir millet ve tabi ki ümmet fikri ile beraber olması İslam bayrağının gölgesinde birleşmeleri gerekmektedir çünkü süper güçlerin hedef tahtası olan Türkler, Araplar soyundan gelenleri birbirlerinden ayırıştırıp ırkçılık oluşturup birbirlerine düşman olmalarını sağlamaktır. Yani ümmet fikri burada çok önemlidir. Ümmet fikri ile aynı bayrak altında toplanabiliriz yani İslam bayrağı altında (Zengin,1991, s.71-72).

Humeyni'ye göre azınlık olarak ifade ettiği kişiler İslam dinini benimsememiş olanlardır. Farklı ırktan gelmiş olanlar ya da dilleri farklı olanlar eğer Müslümanlarsa azınlık ifadesi onlar için geçerli değildi. Çünkü inandıkları tek din vardı o da İslam diniydi. Aynı zamanda milliyetçilik olgusununda İslam'ı yok eden tehlikelerden biri olarak görüyordu. İslam cumhuriyeti içinde olan Müslümanlar kardeştir ve eşittir deyip ve kesinlikle vatandaşlık sorun etmiyor. Humeyni'nin kafasındaki asıl olan ideoloji gerçekteşirilmiş olan devrimle Kuran'a göre bir devletin kurulması ve yönetiminin bu ilkeler doğrultusunda ilerleyip toplumunsa ümmet bilinci ile İslam bayrağı altında toplanması (Zengin, 1991, s.73).

1.3.2.2 Ali şerati'nin İdeolojisi

Ali şerati bu devrimin ideolojisinde esas etkili olan kişidir. Ali şerati Humeyni ile birlikte aynı ideolojidedir fakat Ali şerati İslam'ı Batının ideolojisine göre yeniden yorumlayıp şekillenmiştir. İran'da bulunan öğrenim görmüş aydın kişiler için bu düşüncelerini okuyup onları etkilemeyi başarmıştır. Ali şerati ideolojiyi tarif ederken” hali hazırda bulunan bir grubun, sosyolojik olarak bir sınıfın, belli bir ırkın düşünce olarak bağlı bulunduğu inançlar ve düşünceleridir” diye tarif eder. Dinde bir ideolojidir ve bu da belli bir toplumun sorunlarına, ihtiyaçlarına karşılık verebilme adına tercih edilen bir inanç sistemidir ve din şeratiye göre eşitlik, adalet gibi yeni bir sistemin kuruluğu için önemlidir. şerati Humeyni ile aynı düşüncede olduğunu şu şekilde belirtiyordu; şöyle ki Humeyni de insanları tek bir ümmet olarak yaşamaya zulüm ve haksızlığın olmadığı ortak bir düzene kavuşmaya çağırıyordu aynı şekilde Humeyni ve şerati birbirlerini destekliyorlardı (Zengin,1991, s.74).

şerati İslami ideolojiyi “kendi kültürel ve inanç biçimine dönme” olarak yorumluyordu. Yani aslında kendi değerini bulma için özüne dönme için İslami

bir ideoloji şarttır diyordu. Bu bir harekettir ve bu hareketin sloganı “İslamiyet’in tekrardan doğuşu” “Kuran-ı Kerime tekrardan dönüş” idi (Zengin, 1991, s.74-75).

Genel olarak yapılmış olan bu devrimi oluşturan temel dört ideoloji vardır bunlar; tevhid, ümmet, cihad ve en önemlisi ise İslami liderlik ideolojisidir. Bu devrimle aslanan Amerikan çıkarlarının alaşağı edilmiş olması, kesinlikle kimselere güvenmeden sadece Allah’ın emir ve buyruklarını yerine getirerek ve gücünü sadece Allah’tan İslam’dan alan bir devlet olma yolundalardı hedefleri bu yöndeydi.

1.3.3. İran Devriminin Özellikleri

İran İslam Devrimine baktığımızda ne özellik açısından ne benimsemiş olduğu ilkeler açısından yapılmış olan Fransız Devrimi, Sovyet Devrimi Çin devrimi hepsinden o kadar farklıdır ki kısaca inceleyecek olursak;

1.Çin, Fransız, Sovyet devriminden bambaşka olarak eskiye dönmeyi amaçlayan bir devrimdir yazdığım üç devrim tamamen eskiyi yıkıp yeni bir düzeni kurmayı amaçlıyordu. Yani Batılı bir devrim mantığını oluşturmuyordu.

2. Bu devrim hali hazırda yapılmış olan ilk İslami Devrim niteliğindedir. Çünkü bu devrimde amaç monarşiyi ortadan kaldırıp yerine Kuranın esas alındığı bir yönetim şekli benimsemekti.

3.Örgüt olarak bir önderlikleri yoktu ve tamamen halka dayanan bir sistemdi. Mesela Çin devrimine vs. baktığımızda Komünist Parti önderliğinde yapılan bir durumdu. Ama İran’da bu yok.

İslami ideolojiyi benimsemiş olan ve gerçekleştirilen devrimler halkın desteğini almadan gerçekleştirilmeye çalışılmıştı ki Batı’ya karşı olduklarını belirttikleri halde yine de hiç başarılı olamamışlardır. Fakat İran Devrimine baktığımız zaman tamamen Kuran temelli İslami esaslara dayanmış olan yine Batıyı ’da reddeden

bir eski İran özüne dönüş için çabalanan bir devrimdir yani diğer devrimleri bu durumda taklit etmemiştir kendi özünde bir devrim olmuştur.

4. Bu devrimin tabanına baktığımızda genelde ulema, öğrenciler, esnaflar ve camilerde özel eğitilmiş kişilerdir.

5. Yine İran devriminin özelliklerinden biri olan; İran'ın iç enerjisinden aldığı güçle yapılmış olmasıdır. Çünkü bu süreçte elbette süper güçlerin muhalefet ettikleri noktalar oldu fakat etkisiz olarak kaldılar.

6. İran İslam Devrimi yine dış mimarların oluşturduğu milliyetçi emperyalist görüşleri bastırarak tamamen ümmet fikrine dayanmış İslami yapıyı kendine esas almış temel kılmıştır. Bu durumda devrimin dış politikasındaki esas düşüncüyü temsil eder (Zengin, 1991, s.77-78).

1.3.4 İran İslam Cumhuriyeti

Devrimin gerçekleşmesi ile yeniden inşa edilen İran İslam Cumhuriyeti tamamen imamet-ümmet yapısı üzerine yapılanmış oldu. Oluşturulan devlet yapısı İslami bir yapı ile Kuran dan alınmış olan emirler doğrultusunda harekette bulunuluyordu. Bu sebeple İslami yapıya ters düşen hiçbir şeyin olamaması gerekmektedir.

Bu dönemde yani 1979-1981 yıllarında ülkede o kadar çok siyasi yapı etkin bir haldeydi ki elbette bu yapılanma demokrasi denilen kavramı karşımıza çıkarmış oluyor fakat burada öyle bir çekişmeli yapı bulunuyordu ki demokrasi diye bir kavramla oldukça ters düşmekteydi. Peki neden? Şöyle ki; o dönemde İslam Cumhuriyeti de Halk Mücahit'i denilen yapıda sadece kendi başlarına olup bütün ipleri kendi ellerine almak istiyorlardı. Bu iki grubunda örgütleri arasında tamamen bir karşı savaş çıktı bu çatışmanın galibi Humeyni oldu. Humeyni bu

savaşı kazanarak ülkeye tek başına hakim oldu ve bütün siyasi yapılar hepsi yerle bir olmuştu.

Humeyni aracılığı ile kurulmuş olan İran İslam Cumhuriyeti arka arkaya Şah Rıza Pehlevi ve evladı tarafından yönetilmişti en güçsüz olduğu ve halkın onlara karşı olan güveninin, desteğinin bittiği bir zaman dilimini bulan Humeyni tam da toplumu etkilediği bir zaman diliminde halkında desteği ile Pehlevi Şahlığını yıkıp İslami Cumhuriyeti kurmuştur.

İslam Cumhuriyeti fikri yeni olan bir şey değildi İran'ın kendi özüne dönmüş olduğu en eski düşünce yapılarıdır. Bu düşünce de köken olarak Müslümanlıkta ki Şii ve Sünni ayrımına dayanmaktadır. Orada Şiilikte Hz. Muhammed'den sonra sadece onun akrabalarından yani soyundan olan imamlar geçmekteydi ve 12 imam vardır. Sünnilikte ise Hz. Muhammed'den sonra halkın seçtiği halifeler başa gelirdi. Şiilikte olan sistemdeki bu 12 imamın en sonuncusu bir vasiyet bırakarak Ayetullahları tayin etmiş oldu ve onun olmadığı süre boyunca kendisinden sonra gelenleri dinlemeleri gerektiğini söyledi. Bundan dolayıdır ki; Ayetullahlar çok etkili kişilerdir sözleri kanun niteliğindedir ve zaten Ayetullahlar kanun koruyucularıdır. Çünkü onlar hayatlarına Kuranı tamamen oturtmuş kişilerdir. Kutsal bir görev olarak onlara itaat etmek zorunluluğu vardır. Bundandır ki bu dine hizmet etmek için kendini vakfetmiş kişiler tamamen İslam Cumhuriyetini kurmak için çabalamışlardır ve bu günümüze kadar aynı fikirle süregelmektedir (Çizgen, 1994, s.113). Yani baktığımız zaman İran İslam Cumhuriyeti düşüncesinin eskiden beri istenen bir fikir olduğu görülmektedir belirtilende budur.

İran'da resmen bahsedilen İslam Cumhuriyeti yaşanmaktadır. Her şey şeriat kanunlarına göre ayarlanmıştır İslam neyi haram kıldıysa onların haram kılındığı ve bu emirlere yasaklara uymayanlar şeriat hükümlerine göre cezalandırılacağı yönünde kurulu bir düzen vardır (Uludağ, 2002, s.18). İran'da

insanların özel yaşamına kadar İslami temellere dayandırılmaktadır. Müslümanların hayatında önemli bir yeri ve etkisi olan bu din tarihi ve kültürel olarak bütün tarih boyunca çok etkili olmuştur (Akt.Dağı,2002, s. 60).

1.3.4.1 İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda Siyasal Yapı ve Yönetim

1.3.4.1.1 Anayasa'nın Genel Özellikleri

Devrim anayasası taslağının görüşülmesi aynı zamanda anayasanın son halini oluşturmak için bir seçim yapıldı ve yapılan seçimle birlikte 72 üyeli bir Kurucu Meclis oluştu. Bu meclisin sandalye fazlalığını Humeyni'nin zihniyetindeki din adamları kazanmış oldu. Bu anayasa taslağında 1906 Anayasasından farklı olarak velayet-i fakih teorisi anayasa taslağında yerini almış oldu. Velayet-i Fakih-i açıklamak gerekilirse din hukukunu bilen anlamına gelir. Yani fakih olanın yönetimi demektir. Şii siyasi düşünce yapısına göre dini ve siyasi otoritenin sahibi Hz. Ali'nin soyundan gelmiş olan imamlardır. Fakat 12.İmam olan Mehdi gizli tutulmuştur ve ne zaman geleceği bilinmemektedir. Velayet-i fakih düşüncesi ile de Humeyni din alimlerinin siyasi otoritede olması gerektiğini savunmuştur. Bu velayet-i fakih teorisinin yerleştirilmesi ile birlikte anayasa metni halk oyuna sunularak katılanlarında %98 inin bu anayasaya olumlu bakması ile kabul edildi. Anayasa resmi olarak İran İslam Cumhuriyeti anayasası oldu (Sinkaya, 2011, s.7).

Anayasanın kabul edilmiş olduğu dönemde iktidarı laik liberaller, solcular ve milliyetçiler ortak olarak paylaşıyordu yani birbirinden çok ayrı bir grubun olduğu bir metin olarak görülmektedir. Uzmanlar tarafından tezatların metni şeklinde değerlendirilmektedir bu yapı. İslami Cumhuriyet anayasasına bakıldığında meclis üyelerin çoğunluğu Humeyni zihniyetinde olduğundan anayasanın İslami yönü daha baskın bir anayasa olduğu görülür. Onaylanan anayasa ile İslamcılar diğer görüşleri aralarından yavaş yavaş çıkardılar kendi

İslamcı iktidarları tam oturuncaya kadar hiçbir değişiklik yapmadılar Anayasa'larında (Sinkaya, 2011,s.17).

Yeni yapılan anayasa giriş ve 14 fasıldan oluşmak üzere toplamda 117 madde bulunmaktadır. Anayasanın giriş bölümünde yapılmış olan 1979 devrim İslami bir devrim olarak söylenip Ayetullah Humeyni önemli bir yere konup onun savunduğu velayet-i fakih düşüncesini hedef gösterip bununla birlikte devrimin doğuşu anlatılır. Anayasanın devletin her türlü kurumunun organının birbirleri ile olan ilişkilerini düzenlemesi, ayrıcalıkları kaldırıp karar verme erkini halkın eline verilmesi yönünde uğraşılacağını belirtir. Kurucu meclisin çoğunluğunun Radikal İslamcılarının elinde olması sebebi ile yapılan anayasada İslamcı ideolojik ve idealist olgular temel amaçla öne çıkar. Siyasi örgütlenmedeki amaç İslamcılara göre toplumun İslami temellerle yaşayıp ilahi ölçüye ulaşarak Allah'a ulaşmasıdır (Sinkaya 201, s.18).

Anayasada olan düzenlemelerle devletin esaslı olan İslami özelliği garanti altına alınmıştır. Mezhebinin İslam ve Caferi olduğu ve kesinlikle değiştirilemeyeceği yönünde tanımlanmıştır. Başka düzenlemeler ile de bu anayasanın cumhuriyetçi olan özelliği öne çıkarılır. Fakat bu özellikler de yine İslami temellere dayandırılır. Anayasanın bir maddesinde mesela ülke işleri ancak seçimler yoluyla yapılması gerektiği yönündeki maddede seçimleri bahsetme sebebi millet egemenliğinden değilde Kuran-ı Kerimde geçen ayetler sebebindendir. Yine anayasada değinilen bir husus güçler ayrılığının temel alınması. Güçler ayrılığı ilkesinde "egemen güçler yasama, yürütme, yargıdır hepsi birbirinden ayrıdır ama her bir güç fıkıh alimi denilen valiy-i fakih'e bağlıdır (Sinkaya,2011, s.19).

1.3.4.1.2 Yasama (Şura-i Milli Meclis)

1.3.4.1.2.1 İslami Şura Meclisi

İran'da yasama anayasanın 58.Maddesi gereğince İslami Şura Meclisi aracılığı ile kullanılan ve halk tarafından seçilen temsilciler tarafından oluşturulur tamamen gizli oyla seçilirler. Meclis dönemleri 4 yıl ve üye sayıları 290'dır. İslami Şura Meclisi anayasasında tanınmış beş sandalye ile temsil edilen dini azınlıklar bulunmaktadır. Şöyle; Zerdüş ve Musevi olan azınlık grubu birer temsilci ile Keldani, Süryani ve Hristiyan olan azınlık grubu üçü birlikte 1 temsilci Güney Ve Kuzey Ermenileri de birer temsilci ile Mecliste bulunup temsil edilmektedirler. Meclis anayasada belirtilmiş çerçeveler doğrultusunda öncelikle İslam'a daha sonra anayasa hükümlerine aykırı olmamak şartıyla her konuda kanun yapılabilir. Bu kanunların denetimi de Koruyucular Şurasına aittir ve Bakanlar kurulu aracılığı ile ya da en az 15 milletvekili tarafından önerilmiş olan yasa tasarıları İslami Şura Meclisinde işleme konulmaktadır (Sinkaya,2011, s.20).

İslami Şura Meclisi ülke işleri için araştırma, soruşturma hakkına sahiptir. Mecliste bulunan milletvekilleri görüş açıklama yetkileri geniştir. Meclis üyesi olan milletvekilleri kürsü dokunulmazlığı hakkına sahiptirler mecliste açıklamış oldukları görüşler için verdiği oylar düşünceler sebebi ile ne haklarında bir kovuşturma ne de tutuklama gerçekleştirilemez. Anayasa değişiklikleri içinde farklı oluşum öngörülmekte. Bu sebeptendir ki böylesi bir durumda Anayasayı Gözden Geçirme Şurası toplanmaktadır (Şahin-Yılmaz-Sinkaya, 2011, s. 21).

1.3.4.1.2.2 Koruyucu Şura (Şura-ye Nigehban)

Meclisten kanunların geçmesi ile yasama süreci tamamlanmış olmaz. Anayasa, İslami Şura Meclisi'nin almış olduğu kararların ayrıca onay almış kanunların İslam temeli ile anayasaya ters olmamasını temin etmek ve yine İslam ahlakı ile anayasanın korunması için, Koruyucu Şura adı altında bir yapı

kurulmuştur. Oluşturulan bu yapı, Velayet-i Fakih tarafından atanmış olan altı kişi ile, İslami Şura Meclisi'nin atadığı altı kişiden ve toplamda 12 kişiden oluşan bir yapıdır. İslami Şura Meclis'i tarafından kabul edilmiş olsa bile bu karar ve kanunlar eğer Koruyucu Şura tarafından onay verilmediyse kesinlikle geçerliliği yoktur. Aynı zamanda Koruyucu Şura birimi Cumhurbaşkanlığı, Uzman ve İslami Şura meclisleri için yapılacak olan seçim ve referandumlara nezaret etmektedir (Sinkaya, 2011, s. 22-23).

1.3.4.1.3 Yürütme

1.3.4.1.3.1 Cumhurbaşkanı

İran'da olan siyasal sistemin temel özelliği İslam Cumhuriyeti olmasıdır. Bu cumhuriyet biçiminde yürütme erki anayasada belirtilmiş şekilde yani halk tarafından ve dört seneliğine doğrudan rehberlik makamının dışında cumhurbaşkanı ve bakanlar ile kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanı adayları İran vatandaşı, İran soyundan gelen, temiz bir geçmişi olan, takvalı, mezhep olarak Caferi mezhebine bağlı ve İran İslam Cumhuriyeti fikirlerine, temellerine uyan bir kişi olmalıdır. Cumhurbaşkanı, seçime katılanların salt çoğunluğu ile seçilir ve eğer ilk turda bu çoğunluk sağlanamazsa ilk turda en fazla oyu alan ilk iki aday için bir sonraki haftanın cuma günü ikinci defa oylama yapılır. Bu seçimlere yukarıda Koruyucu Şura'nın görevlerini anlatırken seçimleri denetleme yetkisi olduğunu belirtmiştim ve yine o görevini burada icra etmiş olur yani denetimde Koruyucu Şura bulunur fakat seçilen Cumhurbaşkanı mazbatasını Rehber'den almaktadır. Cumhurbaşkanı Şura Meclisine ve Rehber'e karşı sorumludur istifa ettiği zaman ise istifasını Rehber'e sunmak durumundadır. Cumhurbaşkanı; bakanların atanmasından, yönetim gündemindeki politikaların belirlenmesi, anayasanın ve yasaların uygulanmasından, ülke idaresi, ekonomik sosyal politikalarından ve iç dış siyasetin belirlenmesinden yana sorumludur. Fakat genel

siyasetin belirlenmesi Cumhurbaşkanının görevi değildir (Sinkaya, 2011, s.23-24).

1.3.4.1.3.2 Nihai Otorite: Rehber

Rehber siyasi yapının üç erki olan yasama yürütme ve yargının üzerindedir ve bunlar arasındaki ilişkiyi sağlar ve denetimlerini yapar. Bu makam İran'da ki siyasal yapı içinde önemlidir ve Humeyni'nin fıkıh aliminin yönetimi anlamına gelen Velayet-i Fakih yapısının da anayasaya uygulanmış halidir. Rehber olarak seçilen kişi; adil, takva sahibi, zamanın icaplarını bilen, tedbirli ve halk çoğunluğu tarafından önder olarak kabul edilmiş bir alimin olması gerekir. İran'da ilk Rehber Humeyni'dir. Humeyni'den sonra Rehber atama yetkisi Uzmanlar Meclisine verilmiştir. Uzmanlar meclisi de halkın oyları ile seçilir ve yine fıkıh bilgisine bağlı din alimlerinden oluşmaktadır (Sinkaya, 2011,s.25).

Rehberin bazı görevleri ve yetkileri; İran İslam Cumhuriyetinin genel politikalarını belirler, savaş/ barış kararı alır seferberlik ilanına karar verir kuvvetler ayrılığı ilkeleri arasındaki ilişkileri düzenler (Sinkaya,2011, s.26).

1.3.4.1.4 Yargı

Yargı erki İslami temellere uygun olarak adli mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Görülmekte olan davaları çözüme kavuşturma, adaletin gerçekleştirilmesi yayılması ve şeriat cezalarının uygulamaya geçirilmesi için kurulmuştur ve bu yönlü çalışmaktadır. Burada da Yargı yapısının belirtilen sorumluluklarını yerine getirmek için Rehber yargı bilgisine sahip adaletli davranan ve tedbirli olan bir kişiyi beş seneliğine Yargı Başkanı olarak atamasını yapar. İran'da ki Yargı Başkanından sonra en etkili yargı kurumu Yüksek Mahkeme olarak görülür (Sinkaya, 2011, s.27).

Yüksek Yargı Erki Başkanının görevleri arasında; Hakimlerin atanması, işe alınması ve özel bir iş ile görevlendirilmesi bulunur. İran yargı sisteminde savcı bulunmaz hakim hem savcılık hem de hakimlik görevini birlikte yürütür. Özellikle bu durum İran'da ki yargı sisteminin farklı özelliğinden birisidir. Eğer hakim davasına baktığı bir konuda eğer vereceği hüküm ile alakalı bir sonuca varmazsa yani verilecek olan hükümlerle alakalı bir kanun bulamazsa hemen İslami temel olan kaynaklara bakmalı ya da en uygun fetvaları araştırmalıdır bunun sonucunda hükmünü bir karara bağlamalıdır (Sinkaya,2011, s. 28).

1.3.4.1.5 Danışma Kurulları

Anayasa da Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Yüksek Güvenlik Konseyi olmak üzere iki tanedir. Yetkileri yasama, yürütme ve yargı erkine dahil değildir.

a) Düzenin Yararını Teşhis Heyeti

Kurulmuş olan bu heyet İslami Şura ve Koruyucu Meclis arasında oluşan anlaşmazlıklarını çözmek için kurulmuştur. Düzenin yararını teşhisi için kurulmuştur.

b) Yüksek Güvenlik Konseyi

Bu konsey ise milli çıkarların sağlanması İslam devrimi, toprak bütünlüğünün sağlanması için Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanmaktadır. Yasama, yürütme, yargı başkanları bu kurulun üyeleridir. Ayrıca genelkurmay başkanı dışişleri içişleri ve istihbarat bakanları, gerektiğinde ilgili bakan, ordu ve devrim muhafızlarının üst dereceli komutanları bulunmaktadır.

Bu konseyin görevleri arasında ise Rehber tarafından tayin edilmiş olan devlet güvenlik aynı zamanda savunma politikalarını belirleyip yine aynı zamanda kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik faaliyetleri devlet güvenliği ve savunması ile bağlı hale getirmeyi amaçlamaktadır. Alınan kararlar Rehberlik makamının

onayına tabidir ve onaydan sonra faaliyet durumuna geçebilir (Sinkaya, 2011, s.29).

1.3.4.1.6 İran Silahlı Kuvvetleri

1.3.4.1.6.1 Nizami Ordu

Devrimin arkasından hemen İran Silahlı Kuvvetlerinde Şah taraftarı olmaları düşüncesi ile ciddi tasfiyeler gerçekleştirildi emekliliğe sevk ettirilen generaller oldu bazıları da bu devrim mahkemelerinde yargılanıp idam ettirildi bir kısmı da başka ülkeye kaçtı. Aslında bu tasfiyeler Şah ordusu olduğu düşüncesinden ziyade karşı devrim için tehlike arz edecek bir güç olmasındandı. Devrimden sonra kimseler bir süre bu orduya kesinlikle güvenemediler (Zengin, 1991, s.89).

1.3.4.1.6.2 Devrim Muhafızları

Devrim Muhafızlarına öyle büyük yetkiler verdi ki Humeyni, çünkü kendi ideolojisini destekleyen benimseyen ve bunu koruyacak silahlı bir güç olarak görmekteydi. Bu muhafızların görevi gerçekleştirilmiş olan devrimi daima korumak ve Müslüman olan diğer ülkelere ihraç edilmesini gerçekleştirmek. Devrim Muhafızları sadece Humeyni'den emir almaktalardı. Muhafızlarda da Velayet- Fakih özelliği aranmaktaydı aynı zamanda yine inançlı dürüst yani bütün çalışanlarda aranan özellik Devrim Muhafızlarında da aranıyordu (Zengin,1991, s.90).

1.3.4.1.6.3 Devrim Komiteleri

Yine Devrim Muhafızları gibi bu komitenin amacı da devrimi korumak. Fakat bunlar hem siyasal olarak hem de düşünce olarak silahlı güçtür. Devrim sonunda bu komite yasallaşmıştır. Devrim Komitesi İçişleri Bakanlığına bağlı olup;

- 1.Ruhsatı olmayan silahları toplamak
- 2.Karşı devrimi savunanları tutuklamak
- 3.Derslerin eğer İslami düşünce yapısına göre halka açık alanlarda yapılmasını sağlamak
- 4.Toplum içinde eğer çıkan bir çatışma varsa onu İslami bir olgu ile çözüme kavuşturmak

Bu görevlerinden bazılarıdır. Devrimden sonra atılan bu temeller ile silahlı birliklere yapılan tasfiyeler yeni kurulan komiteler vs. ile devrim Humeyni'nin istediği ve çabaladığı şekilde korunmuş Şah'ın döneminde olan yapılar değişmiştir. Son olarak İran'da silahlı kuvvetlerin emir-komuta zincirine bakılırsa silahlı kuvvetlerde Rehber'e bağlı sebebi ise devrimi korumaya yaşatmaya yönelik duyulan güvensizliktir (Zengin, 1991, s.90-91-92).

1.4 İRAN DIŞ POLİTİKASI

1.4.1.İran Dış Politikasına Yön Veren Faktörler

Devletlerin dış politikalarına bakıldığında bu politikaların oluşumundaki en önemli aktör ideolojidir. Çünkü ideoloji çerçevesinde devletler dünyaya kendi politikalarını açıklarlar (Gündoğan,2016, s.167).

Gördüğümüz üzere İran İslam Cumhuriyeti'nin kendine has politik sistemi, İran ve Ortadoğu'da aynı zamanda uluslararası oluşumda benzerine çok az rastlanır bir devlet olmuştur. Kendisi için yeni oluşumla İslam Cumhuriyeti adıyla teokrasinin etkili olduğu ve böyle bir ideoloji çerçevesinde yaşatan İran, yüzyıllarca başka yönetimler içinde de dünya siyasetinde yerini bulmuştur. İslam Devrimi ile birlikte İran-Irak Savaşı, Sovyetlerin yıkılması temel uluslararası

denge kuran soğuk savaşında sona ermesi artık İran için dış politikada değişimini etkileyen temel olaylar olmuştur (Vali,2006, s.151).

Başlangıçta İran İslam Cumhuriyetinin dış politikasına baktığımız zaman “Ne doğu ne Batı sadece İslam Cumhuriyeti” olarak görmekteyiz. Yani Doğu ifadesinde Doğu Bloğu ülkeleri ve Sovyetler Birliği Batı ifadesinde ise Batı Bloğu ülkeleri ve ABD’yi görürüz. Aslında İran İslam Cumhuriyeti bu dış politika söylemiyle adeta süper güçlere kafa tutmaktadır ve onlara olan düşmanlığını bu şekilde belirtmektedir (Erdoğan,2016,s.244).

1.4.2. İran İslam Cumhuriyetinin Dış Politika İdeolojisi

Devletlerin dış politikasını belirleyen unsurların başında ideolojinin geldiğini yukarıda da ifade ettiğimiz üzere İran İslam Cumhuriyeti içinde aynı durum geçerlidir. İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politika ideolojisinin oluşmasında en büyük pay sahibi Ayetullah Humeynidir. Bu ideolojinin en temel ilkesi her türlü bağıllığın reddedilmesi düşüncesini içermektedir. Bir başka ifadeyle “Ne Doğu ne Batı” sloganıyla aslında politik bir bağımsızlık düşüncesiyle hareket etmektedir. Bu bağımsızlık düşüncesinin altında yatan en büyük etken yönetimin devrimci islam düşüncesi çerçevesinde şekillenmesidir. Devrimci İslam modeline baktığımız zaman yönetimin İslam kuralları çerçevesinde oluşturulmasını öngörmüyor bununla birlikte tüm dünya düzeninde bu oluşuma göre şekillenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncenin temelinde hazırlanmış olan anayasanın dış politika genel çerçevesini 10.Bölüm ve 152. Ve 155.Maddeleri aralığında belirlemiştir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının;

Madde 152: İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politika tüm tahakküm biçimlerinin reddi dayanır, buna bunun çaba ve sunulması hem her bakımdan ülkenin bağımsızlığının korunması ve toprak bütünlüğü, Müslümanlar, egemen süper

güçlerin göre olmayan hizalama ve olmayan tüm harbe Devletleri ile karşılıklı olarak barışçıl ilişkilerin korunması tüm haklarının savunması.

Madde 153: Ülkenin doğal kaynaklar, ekonomi, ordu veya kültür üzerindeki yabancı kontrolüne, hem de ulusal yaşamın diğer yönleri ile sonuçlanan anlaşma Herhangi formu yasaktır.

Madde 154: İran İslam Cumhuriyeti insan toplumunda boyunca ideal insan felicity olarak vardır ve dünyanın tüm insanların doğru olmak bağımsızlık, özgürlük, adalet ve hakikat üstünlüğü ulaşılmasını düşünmektedir. titizlikle diğer ulusların işlerine karışmakla her türlü sakınmıştır Buna göre, bu dünyanın her köşesinde Mustakbirun (ezenler) karşı (ezilen) Mustad'afun sadece mücadeleleri destekler.

Bu modelin İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasına getirdiği sorumlukları beş maddede açıklayacak olursak;

- 1.Evrensel bir İslam yönetimi
- 2.Ezenlerin yanında ezilenlerle olmak
- 3.İran İslam cumhuriyeti toprak bütünlüğünün daima korunması ve en önemli unsur olan devletin bağımsızlığı
- 4.Tüm Müslümanların hak savunucusu olmak
- 5.Devrim ihracı politikası ile İslami devrim değerlerini ilk olarak Müslüman Ülkeler nazarında ve elbette sonrasında tüm dünyaya yayma hedefi dış politikada en önemli amaçlarından olmuştur (Yılmaz-Şahin,2011, s.142).

İslam Devriminden önce dış politikada hakim olan ABD ile hareket etme politikası artık 1979 İslam devriminden sonra iyice ortadan kalkmıştır ve Amerika İsrail gibi ülkeler artık İran devletinin düşmanı pozisyonuna gelmiştir.

Yukarılarda da belirtildiği gibi İran artık Batı karşıtı bir ülke halini almıştır. Özellikle devrimden sonra tamamen değişen politika özelde ABD ve İsrail karşıtı yaparken genelde ise Batı karşıtı haline getirmiştir.

Ayetullah Humeyni'ye göre ezenlerin ve ezilenlerin üzerine kurulu bir dünya oluşumu var. Ve ezenler elbette zenginler ezilenler ise fakirlerdir. Humeyni'ye göre zenginlerin olduğu grup dinsizlerin dünyasıdır ve bu dünya içinde en başta ABD olmak üzere daha sonra SSCB ve Avrupa ülkeleri gelmektedir. Fakirlerin oluşturduğu ezilen grupta ise emperyal devlet eline düşen ve bu devletler tarafından onların isteği doğrultusunda sömürülen üçüncü dünya ülkeleri bulunur. İşte bu sebeptendir ki Humeyni ideolojisini “Ne Doğu,Ne Batı” perspektifinde ele almıştır. Humeyni'nin ifadesinden anlaşılmaktadır ki; İran dış politikası iki temel üzerine kurulmuştur. Birincisi dini inanışlarından dolayı Doğu ve Batı'nın sosyal yaşamını reddetmek bir diğer temel görüş ise devrim ihracı ideolojisini diğer ülkelere yayarak İran'ı İslam dünyasında ayrıca kendi bölgesinde güçlü ve tek bir egemen olmasını sağlamak olmuştur(Gündoğan,2016,s.174).

İran'ın dış politikada İslam devriminden sonra coğrafi açıdan kendisine yakın devletlerde olan tutumu değişmiştir. İran anayasasında dış politik hedefleri belirlerken dış politikasını sadece İran çerçevesinde oluşturmuyor. Çünkü İran yerine “Müslümanlar” ifadesini kullanıyor. Anayasanın 11.maddesinde Enbiya Suresi temel alınarak Müslümanların tek bir ümmet olduğu ve İran ideolojisinin siyasi bakımdan bu temel çerçevede oluşturup dünya birliğinin sağlanması için aktif bir şekilde çaba sarf edilmesi gerektiği ifade edilir. Buradan hedefle yeni oluşan rejimin amacı çizilmiştir. Bu bağlamda İran kendisini adeta Müslüman ülkelerin korucusu gibi atamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere o dönemde grevlerinde şiddetlenmesi 1 Aralık bildirisinin Tahran'da dağıtılmasıyla sempatizanlarına “İslam için kanlarınızı feda etmekten çekinmeyin ve zulmedenlerin yanında

olmayın onları devirin” diyordu (Sander,2007,s.554). Humeyni bu bildirisindeki sert sözleriyle düşman kabul ettiği devletlere açık göndermede bulunuyordu.

1.4.3.Humeyni Dönemi Dış Politika

1979 yılının Şubat ayında devrimin zaferle sonuçlanması üzerine artık Şah'ın saltanatı son bularak ve hemen arkasından Mart ayında yapılan referandum ile %99 ezici çoğunlukla kazanılarak artık İran İslam Cumhuriyeti resmen kurulmuş oldu. Devrimin oluşumu halk hareketi ile gerçekleşmiş ayrıca Cumhuriyet ve İslam kelimeleri birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Devrimle birlikte İran artık Batı devletlerin sadık kölesi olmaktan çıkıp artık tüm düzeni değiştiren ve kendisinin efendisi olmaya adım atmıştır. Yıllarca İslam kimliğinin bastırıldığı İran'da bu devrim ve yeni düzenle birlikte önemli bir etken haline gelen bu kimlik siyasal, sosyal hayatta etkisini göstermeye başlamıştır. Artık iyiden iyiye ABD ve İsrail düşmanlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Amerika büyükelçiliğinin üniversite öğrencileri tarafından basılması ve işgali ile görülmektedir. Tam 444 gün devam etmiş olan bu kriz sonunda ABD ve İran ilişkileri kopmuş ve bir daha düzelmemiştir. Devlet yönetimi belirlendikten sonra artık sıra İran İslam Cumhuriyeti için bir anayasa oluşturmaya gelmişti. Yönetimi din adamları eline almayı isterken hatta yönetim devrim yönetimi olmasına rağmen çok iyi bir demokrat olan Mehdi Bezergan geçici hükümetin başına geçip ilk başbakan olmuştur. Fakat geçici hükümetin kalıcılığı da uzun sürmemiştir nedeni o dönemdeki ABD büyükelçiliğinin öğrenciler tarafından işgalini savunmamış olması çünkü aslında ABD den tam manasıyla kopmayı istememektedir. Fakat

Humeyni tarafından öğrenciler desteklenince geçici hükümet istifa etmiştir. Raymond Aron; devleti yöneten kişilerin felsefelerine kafa yorulması gerektiğini ancak bu şekilde devletlerin dış politikalarının anlaşılacağını söyler. Bu sözle Humeyni'nin ideolojisinin ve yaptıklarının İran'ın hem iç hem de dış politikaları için etkili olduğu görülmektedir (Gündoğan,2016,s.171). Dış politika adeta 'İslam Patentli' Şii düşünce ve teorileri ile şekillenmiştir. Resmi kurumları, siyasi partileri ve toplumun birçok kesimini kendisine itaat ettirmeyi başarmıştır (Üstün,1999,s.28).

Yeni oluşturulan anayasada Humeyni ideolojisi ile ortaya çıkan 'Velayet-i Fakih' düşüncesi üzerine hazırlanmıştır. Yani bu düşünceye göre İslam toplumlarının yönetimi kayıp imam tarafından din adamlarına verilmiştir. Din adamları peygaberden miras oldukları için gizlenen İmamın yokluğunda toplumun yönetilmesi sadece ulemanın görevidir.(Dağı,2002,s.50).Velayet-i Fakih düşüncesine karşı çıkanlar içinse Humeyni şu çözümü bulmuştur; hazırlanan bu anayasa oy vermek hem kutsaldır hem de dini bir görev olduğunu söyleyerek yeni anayasanın onaylanmasını sağlamıştır.Bununla birlikte siyasi yönetim Humeyni'nin elinde toplanmıştır. Artık Humeyni iç ve dış politikada etkin bir insan haline gelmiştir (Davutoğlu,2009, s.431).

O dönemde ilk Cumhurbaşkanı olan Ebu'l-Hasan Benisadr daha yumuşak politikalar izlemek için çabalıyordu aynı zamanda İran'ın dış politikada sorunları vardı İran-Irak savaşı diplomatlar rehinesi Afganistan'ın işgal edilmesi

gibi sorunlar vardı. Benisadr ise yumuşak politika izlemek isteyince devrime ihanetle suçlanıp, İran'dan kaçmasına sebep olmuştur.

Benisadr'ın kaçmasının ardından İran dış politikası tamamen yön değiştirerek bölgede devrimci ve radikal ülke arasına girmiştir. Artık İran Humeyni ellerinde daha saldırgan bir devlet haline bürünmüştür. Öylesine bir dönem olmuştur ki diğer Müslüman Devletlerin yönetici kadroları Batı taraftarı olmakla suçlanıp yönetime karşı halk tarafından gerçekleşen muhalif hareketler destekleniyordu (Yeğin,2014,s.2). İran'da o dönemde karışıklıklar ve sert tutumlar devam ediyordu İngiliz yazar Salman Rüşdi'ye Humeyni tarafından İslam Peygamberine hakaret ettiği gerekçesi ile ölüm fetvası verildi. Bunun üzerine Batılı devletler İran'dan mecburen elçiliklerini çekmek zorunda kalıyordu. Fakat Humeyni bu tutumlarından asla vazgeçmeyerek bu sert tutumun devletin bekası ve tam bağımsız İran için olması gerektiğini savunuyordu. İran-İrak savaşının sekiz yıl sürmesinin ardından BM ateşkes çağrısı yaptı her defasında ateşkesi kabul etmeyen İran İslam Cumhuriyeti bu defa kabul etmiştir ve Humeyni bu ateşkesi "tas içindeki zehri içtik" ifadesini kullanarak kabul etmiş ve imzalamıştır. Bununla birlikte uluslararası arenada kurumları ve devletleri daha çok tanıyacağını söylemiştir. Ateşkesin ardından 1 yıl sonra Humeyni vefat etmiştir.

1.4.4. İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Şiiliğin Yeri

İran İslam Cumhuriyeti'nin resmi mezhebi anayasasında da belirttiği gibi Şiilik'tir. Dış politikadaki tutumu da kendi bölgesindeki etkinliğini artırmak içinde bu durumu çok iyi idare etmiştir. Bu çerçevede önemli bir yere sahiptir. Artık İran devrim ihracı düşüncesi ile hareket etmektedir. Bu düşünce çerçevesinde İran İslam Cumhuriyeti devrimden sonra artık tabiri caizse elindeki

pergeli kendi bölgesinde sabitleyip bu defa diğer ucunu Ortadoğu ve Körfez ülkeleri üzerine çevirmiştir. Bu bağlamda Humeyni yapılan devrimin sadece İran'ı kurtarmak için değil tüm dünya Müslümanları için yapıldığını belirtmiştir. Tamamen etnik kimlikten uzaklaşarak tüm Müslümanları bir saymıştır. Kültürel sosyal ve ekonomik alanlarında birlik olma tezini savunmaktadır. Kendi bölgesindeki etkinliğini artırmak içinde bu durumu çok iyi idare etmiştir.

Dünyada Müslümanların onda birini Şiiiler oluşturur. Şii nüfusunun İran haricinde etkili olduğu yerlerin başında Irak, Bahreyn ve Azerbaycan gelir. Bununla birlikte Pakistan,Afganistan, Kuveyt, Suriye, Ürdün, Katar ,Yemen, Suudi Arabistan gibi ülkelerinde azımsanmayacak sayıda Şii nüfusu bulunur. Basra Körfezindeki ülkeler özellikle Suudi Arabistan'da bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarının olduğu alanlarda yaşarlar. Yani Şiiiler dünya çapında stratejik bir konumdadırlar(Gündoğan,2016 ,s.192).

Bu bölgelerdeki krallar iktidarları açısından İran'ı büyük bir tehlike olarak görüyorlardı. Çünkü Humeyni'ye göre bu krallıkların ortadan kalkması gerekiyordu. İran bölge devletleriyle dini kontekste Şiiilerle ortaklık içindeymiş gibi görünüyordu fakat bu durumu herkes görmezden geliyordu çünkü hiç inandırıcı değildi. Şuan hala Orta Doğu'da pek çok sorun yaşanmaktadır ve İran her zaman baş aktör olarak karşımıza çıkar. İran Orta Doğu'da Şiiilerinde olduğu Filistin, Lübnan ve Irak'ta önemli bir yerdedir. Anlaşılacağı üzere, İran bu konumunu dini söylemler ile elde etmiştir. İran sahip olduğu kendine has

mezhepsel farklılığı sayesinde aynı zamanda Orta Doğu'da yakın hissettiği dini gruplar sayesinde, hiç beklemediği alanlarda etkin olmuştur.

İran zulüm altında bulunan Müslümanların kurtulmasını isterken diğer taraftan da kendi ulusal çıkarlarını gözden geçirmekteydi. Humeyni 1988 yılında bir konuşmasında İran İslam Cumhuriyeti'nin tüm İslami ibadetlerin üstünde geldiğini belirtmiştir (Erdoğan,2016,s.268). İran dış politikasını oluştururken Şii mezhebinden faydalandığı zaman İslami değerleri kaçırıyor, kendi Fars kültürünü ortaya çıkardığında ise bu kökenden olmayan diğer Şii'leri karşısında bulma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Yukarıda da bahsettiğim gibi İran, dini bir meşruiyet, güvenlik kapısı ve yayılma aracı olarak sürekli kullanmaktadır. Ayrıca İran Orta Asya bölgesinde dış politikadaki hedeflerini en üst seviyeye çıkarabilmek için sahip olduğu en değerlilerini kullanmaktadır. Bunlar; coğrafi konumu, Fars milliyetçiliği ortak Fars dili Pers kültürü ve Şiiliktir. Özellikle bu ülkelerle ekonomik ilişkilerini de geliştirmeyi amaç edinmiştir.

Şiiliğin İran dış politikasındaki yerini özetleyecek olursak;

1.Şii siyasi düşüncesi Devrim için önemli bir yerdedir. Fakat görülmektedir ki İran daha evrensel ve mezhep üstünde mesajlar vermektedir yani Pan-Şii politikası gütmemektedir.

2.İran kendi Jeostratejik öncelikleri geliştiği zaman diğer ülkelerdeki Şii'lere destek vermekten çekinmez.(Afganistan ve Lübnan gibi)

3.Dünyadaki Şiiler tarafından Velayet-i Fakih'in Şiiliğe uygunluğu konusunda çokça görüş ayrılığı bulunmaktadır ve hiçbir Şii hareketi kendi ülkelerinde böyle bir yönetim şeklini önermemişlerdir.

4.İran aşırı Şii propagandası yaparsa bölgedeki Sünniler bundan rahatsızlık duyabilir Bu nedenle propagandasını yaparken dikkatli olmak zorundadır.

5.İran dışındaki Şiiler Lübnan hariç İran devrimine ayrı bir önem atfederler. Bu önem “ülkeye bağlılık” ve ırk sebeplidir

6.İran devriminden sonra yurt dışına kaçan kitleler ABD ve Batıda İran aleyhine çalışmalar yapmaktadırlar.

7.Basra Körfezi bölgesinde bulunan Şiiler petrol ve doğal gaz yatakları bakımından oldukça zenginlerdir. Bundan dolayı yapılacak Şiilik propagandası sebebi herhangi bir istikrarsızlık oluşumunda enerji piyasasını etkileme gücüne sahiptir(Gündoğan,2016 ,s.205-207).

İran için Şiilik ne seninle nede sensiz politikasıydı. Çünkü sadece İran için değil tüm dünyada dış politika ulusal çıkarlara göre yönetilmektedir. İşte İran tam da bu bağlamda Şiiliği diğer Müslüman devletlere adeta açık bir kapı olarak görüyordu. İran'ın dış politikasına baktığımız zaman bunu “enstrumentalizm” ile açıklayabiliriz yani bu durum terminolojide araçsalcılığı ifade etmektedir. Nedir bu araçsalcılık; bu anlayışa göre dini gruplarda oluşan ait olma ihtiyacı ve ona bağlı ilişkiler beklenen menfaatle doğrudan ilişkilidir. Yani İran ne kadar Şiiliği

kendi çıkarları için kullanıyorsa diğer Şii gruplarda İranla iyi geçinip kendi çıkarlarını korumanın peşindedirler. Bu böyle adeta zincir halkası gibi birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan bir durumdur.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞİİLİĞİN EVRELERİ VE SİYASALLAŞMA SÜRECİ

2.1. ŞİİLİĞİN TANIMI VE KÖKENİ

Sözlükte “tâbi olmak, desteklemek; şâyi olmak, çoğalmak” anlamına gelen şiya’ sözcüğünden ortaya çıkan şia kelimesi “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” anlamını taşımaktadır. Tekil olarak ifade edilen biçimi ise “şii” dir (Öz,2010,s.121).

İlk iki Şii yazar Nevbahti ve Ebu Halef El Kummi, Şia’nın Hz. Muhammet hayattayken Ali’nin taraftarları (Şia-tu Ali) diye adlandırılan sonrasında da onun imametini esas alan kimselerden oluşan bir grup olduğunu belirtmektedirler. Hz. Muhammed’in ölümünün ardından bu grup 3’e ayrılmıştır. İlk grup; Ali’nin Allah ve son peygamber tarafından kendisine uyulmasının zorunlu kılındığı, Aliyi Hz Muhammed’in tayin ettiği, imamlığın onun neslinden gelenlere ait olacağını belirten gruptur. İkinci grup Ali’nin faziletinden, Müslümanlıktaki geçmişinden, Hz Muhammed’e yakınlığından dolayı Başkanlığa en liyakatli kimse olduğunu iddia eden Bütriyecilerdir. (Bütriyeye: Zeydiyye’den Kesîrûnevâ el-Ebter’in (ö. 169/785-86) görüşlerini benimseyen ve Hasan b. Sâlih’e (ö. 168/784-85) nisbetle Sâlihiyye diye de anılan fırka. Zeydiyye: (VIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde Kûfe’de ortaya çıkan, Irak, Taberistan ve özellikle Yemen’de varlığını sürdüren ılımlı bir Şîî fırkası.) Üçüncü grup ise Carudiyye grubudur. Burada isimleri geçen gruplar hicri ikinci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmışlardır (Onat,2017,s: 25).

Şii yazarlarda Şia’yı genel olarak Hz.Muhammed döneminden başlatma düşüncesinin genel bir kanı olduğu görülmektedir. Bunun en temel nedeni Ali’nin imametinin Hz.Muhammet tarafından atanması olarak kabul edilmesidir(Onat,2017, s.26).

En nihayetinde “Şia” Hz Muhammed’in ölümünün ardından Hz Ali’nin imam olduğuna ve ondan sonra da imametın onun soyundan gelmesi gerektiğine, yine bu durumun Hz. Peygamberin vasiyeti olduğuna inanan kimseleri ifade etmektedir.

Öte yandan belirtmek gerekir ki Şiiliğin Hz Osman’ın ölümü sonrasında doğduğunu düşünenler de mevcuttur. Bu görüş Halifelik mücadelesinin yapıldığı dönemde Şiiliğin Abdullah b. Sebaa tarafından ortaya atıldığını belirtir. Ayrıca Şiiliğin doğuşunun Sıffin savaşı sırasında olduğunu kabul edenler bulunduğu gibi Hz Hüseyin’in şehit edilmesi hadisesini de Şiiliğin başlangıcına esas alanlar bulunmaktadır. Oryantalist Shtruman “Hüseyin’in kanı Şiilik inancının ilk tohumudur.” diyerek bu görüşü ifade eder (Humar,2013,s.71).

Günümüzde ise Şiilik denildiğinde genel olarak İmamiye kolu (Oniki İmam Şiiliği) anlaşılmaktadır. İmamiye kolu Hz.Muhammed’in ölümü sonrasında Oniki İmamı halife-imam kabul etmelerinden dolayı Onikiciler yani İsna’aşeriye, imanın şartları açısından imama inanmayı zorunlu kabul ettiklerinden İmamiye, İtikadda ve ibadette İmam Cafer’in görüşlerini kabul etmelerinden dolayı Caferiyye isimleriyle de anılmaktadır(Özbay,2010,s.6).

Caferilik İran İslam Cumhuriyeti’nin resmi mezhebidir ve Şiiliğin en güçlü kolu niteliğindedir. Ancak Şii nüfus elbette sadece İran’da mevcut değildir. Lübnan, S.Arabistan, Hindistan, Irak, Pakistan, Afganistan, Katar, Suriye ve Türkiye gibi diğer İslam ülkelerinde de farklı oranlarda Şii nüfusu bulunmaktadır. Şiilerin ise hemen hemen % 80 mezhep olarak Caferidir. Caferiliğin ardından ise “İsmailik ve Zeydilik” gelmektedir. Oluşan farklılığın temel nedeni ise bu kolların imam listesi bakımından çok az da olsa değişiklik göstermesidir(Özbay,2010,s.6).

Caferilikte Onikinci imam olan Muhammet Mehdinin, babası Hasan El Askerinin ölümünün ardından saklandığı belirtilmektedir. Kendisinin hala hayatta olduğu ve kıyamet kopmadan yeniden ortaya çıkarak zulme boğulmuş dünyada

adaleti tesis edeceği inanç esaslarından biri olarak kabul edilmektedir. Netice olarak 12 İmam Şiiliğinin 12.imamın kaybolduğuna inanılan 9.yüzyıldan İran'da resmi mezhep olarak kabul edildiği 16.yüzyıla kadar çok önemli bir gelişme kaydetmediği de belirtilmektedir. Ayrıca, İnanışa göre On İki İmamdan sadece üçü eceliyle vefat etmiş, ötekiler ya katl edilmiş ya da zehirlenmiştir. Bu imamlardan sekizinin kabri Meşhed'dedir ve her yıl milyonlarca Şii tarafından kutsal sayılıp ziyaret edilmektedir. (Uludağ, 2002, s.23-24).

2.2.HZ. ALİ'NİN HALİFELİĞİ VE CEMEL-SİFFİN HADİSELERİ

Hz Muhammed'in ölümünün ardından Hz Ebubekir'in halife olmasıyla başlayan sürecin neticesinde Hz Osman'ın öldürülmesiyle Hz Ali İslam'ın 4.halifesi olmuştur. Ancak Hz Ali'nin halife olmasına giden yol çok durağan ve sakin bir süreç değildir. Cahiliye döneminde siyasi hayatın çekirdeği durumundaki Kabilecilik anlayışı, Kuran'ın ortaya koyduğu dini-siyasi yapı ve bu doğrultuda şekillenen sosyal yapı Hz Muhammed'in ölümünden sonra gelişen siyasi hadiseleri etkileyen en temel nedenler olmuştur (Onat,2017,s.36).

Hz.Ali'nin halife seçilmesinden sonrada bu faktörlerin etkileri çerçevesinde gerçekleşen Cemel-Siffin Savaşlarının Şiiliğin ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmuştur.

İslam'ın üçüncü halifesi Hz Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesi sonrasında Medine'de bulunan sahabeler Hz Aliyi halife olarak seçmiştir. Hz Aliyi bekleyen en önemli mesele ise Hz Osman'ın katillerinin cezalandırılmasıdır. Ancak ortada belirli bir katil yerine "Osman'ı hepimiz öldürdük" diyen isyancı bir topluluk mevcuttu ve şehre de egemen olan bu grubaa hızlı bir şekilde müdahale edilemeyeceği bellidir (Fığlalı,1993,s.320).

Bu esnada Hz Osman'ın öldürüldüğü haberini aldığımda Hz.Aişe de hac görevini yerine getirmek için Mekke'de bulunmaktaydı. Hz Osman'ın öldürülmesinden sonra yine Hz Osman'ın atadığı Basra ve Yemen valileri ellerinde bulunan para ve savaş malzemeleriyle birlikte Mekke'ye gelerek Hz.Aişe'ye katılmışlardır. Umre için yola çıkmış bulunan sahabelerden Talha ile Zübeyir'de Mekke'ye gidip Hz.Aişe'nin yanında yer almıştır. "Hz.Osman'ın intikamının alınması" talebiyle Hz.Aişe öncülüğünde oluşan bu topluluk Medine'ye giderek isyancılara karşı çıkmak yerine Basra valisinin ısrarı üzerine Basra'ya gitmiştir.

Basra'da Hz.Ali'nin atadığı Basra valisi ile yaşanan sıkıntılardan sonra Hz.Aişe'nin başında bulunduğu topluluk tarafından vali ve adamları esir alınmıştır. Hz.Ali de Hz.Aişe ve beraberindekilere karşılık olarak 3000 kişilik bir kuvvetle Medine'den ayrılmıştır. Bu iki grup Basra'da karşı karşıya gelmiştir. Burada cereyan eden savaş neticesinde Hz.Ali önderliğindeki grup galip gelerek durumu kontrol altına almıştır. Bu olay Hz.Aişe'nin savaşta kendi grubunu deve üzerinde yönetmesinden dolayı Cemel vakası adını almıştır(Fığlalı,1993,s.321).

Öte yandan Hz. Osman'ın vefatı sonrası halife seçilen Ali'ye biat etmeyenlerden birisi de Muaviye b. Ebu Süfyan'dır. Muaviye aynı zamanda Hz.Ali'nin tayin ettiği yeni Suriye valisinin Suriye'ye girişini de engellemiş, kendisini halife Ali'ye itaate davet etmek için gönderilen elçiyi de cevap vermeden geri göndermiştir. Muaviye ve beraberindekiler Hz.Ali'yi Osman'ın katillerini muhafaza etmek ve cezalandırmamakla suçlamaktaydı (Cabbar,2004,s.25).

Muaviye Hz.Osman ile akraba olmasını da kullanarak Hz. Osman'ın katillerinin öldürülmesi dışında hiçbir teklifi kabul etmeyeceğini belirtmiştir (Yiğit,2009,s:107). Muaviye'nin gerekçesi Hz.Osman'ın intikamını alma arzusu

olarak görülse de gerçekte olan onun Ali'nin halifeliğini reddetmesi ve halifeliğin Umeyye oğullarına geçmesini istemesidir (Onat,2017,s.45).

Muaviye'nin isyan etmek konusunda kararlı olduğunu gören Ali onunla mücadele hazırlıklarına başlamıştır. Muaviye bir süre sonra Hz.Ali'ye bir mektup yollayarak Hz.Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesi halinde itaat edeceğini aksi bir durumda savaşaacağını bildirmiştir.

İşin sonunda hadisenin barışçıl metotlarla çözülemeyecek bir duruma vardığının farkında olan Ali ordusuyla Musul'a oradan Sıffin'e gelmiştir. Muaviye de Sıffin'e geldikten sonra iki ordu Haziran 657'de Fırat'ın batısında karşılaşmışlardır. Burada İslam tarihinin en büyük iç savaşlarından biri cereyan etmiştir (Hizmetli,1979,s.211).

Cereyan eden çatışmalar neticesinde Hz.Ali ve ordusu savaşı kazanmaya çok yaklaşmıştır. Ancak Muaviye'nin danışmanı Amr b. As anlaşmazlığın Kuran hakemliğinde çözülmesini ortaya atarak Muaviyeyi yenilgiden kurtarmıştır. Muaviye ordusuna Kuran yapraklarını mızraklarına takıp Ali'nin ordusunu Kuran'ın hakemliğine çağırmasını emretti (Yiğit,2009,s.107).

Her ne kadar, bunun bir savaş hilesi olduğunu düşünen Hz.Ali, hakemliği kabul etmek istemese de ordusunun yorgun oluşu ve artık savaşmak istememesi onu bu teklifi kabul etmeye zorlamıştır. Buna göre iki tarafı temsil etmek üzere seçilecek iki hakem halifelik meselesini Kuran'ın hükmüne göre çözecekti.

Muaviye hakemlik için en yakın arkadaşı, danışmanı ve siyasetçi olan Amr b. As'ı seçti. Hz.Ali ise yine kendisini hakemliğe zorlayanlarında zorlamasıyla Ebu Musa El-Eşari'nin hakemliğini kabul etmek zorunda kaldı. Meselenin iki hakem kararıyla çözülmesine itiraz eden de bir grup ortaya çıkmıştı. Yani hükmün Allah'a ait olduğunu, insanların hükmüyle bu hadisenin çözümünün uygun olmayacağını düşünüyorlardı. Muaviye'nin isyancı olduğunu dolayısıyla Kuranın

hükümüne göre itaat edene kadar onlarla savaşılması gerektiğini ifade ettiler. Gün geçtikçe sayıları da çoğalan bu grup en sonunda Hz.Ali'nin arkasından ayrılmış ve Nehrevan'da toplanmıştır. Bu gruba da Hariciler adı verilmiştir(Humar,2013,s.67).

Kaldı ki hakem meselesinde uzun zaman süren hazırlıklar sonrasında Dumet el Cendet adlı bölgede toplanan hakemler Hz.Ali'nin aleyhine karar vermiştir. Hz.Ali bu hükmün Kuran ve sünnete aykırı olduğunu belirterek hükmü kabul etmediğini ve Muaviye'ye karşı mücadele edeceğini belirtmiştir(Humar,2013,s.67).

Hakem meselesi uyuşmazlığı çözemediğinden Hz.Ali ve Muaviye kendi himayelerindeki toprakları yönetmeye başlamıştır. Olaylar bu şekilde devam ederken de Hz.Ali 661 yılında Kufe'de Hariciler tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. (Mutlu,1998, s.15).Yerine oğlu Hz.Hasan halife seçilmiş ancak Hasan Muaviye ile çatışma yaşanmamasını ve sulh olunmasını istediğinden halifelik iddiasından vazgeçmiştir. Bu yüzden bu karışıklık dönemi en nihayetinde Hz.Ali'nin şehit edilmesi ve Muaviye'nin tek başına halife olmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu kısma kadar anılan olaylar her ne kadar bir ve hilafet anlaşmazlığı gibi görünse de etkileri bugüne kadar gelen kutuplaşmaların kökenini oluşturmuştur. O zamandan itibaren İslam toplumu süreç içerisinde dini yönleri ağır olan üç siyasi-dini fırkaya bölünmüşlerdir. Bunlar Sünnî diye adlandırılan ve İslam toplumunun ekserisini oluşturanlar ile iki aşırı gruptur. Bilhassa Kerbela'da yaşananlardan sonrasında bu ayrılık çok daha belirgin bir hale gelmiştir. Sünniler mutlak çoğunluğun seçtiği kişinin her şart ve koşulda, halifeliğinin meşru olduğu kanaatindeydiler. Bu gruba Sünnî denmesi sünneti önemsemelerinden değildi. Gerçek neden, amel ve itikad kıstaslarının emanetçileri olduğunu iddia etmeleridir(Cabbar,2004, s.48).

Diğer grup ise Hz. Ali taraftarlarıdır. Bu gruba ilk zamanlar siyasi bir anlamı da olan Şia-tü Ali denilmeye başlanmıştır. İnanç ve itikat yönünden Sünniler'le aralarında herhangi bir fark yoktur. Sonrasındaysa Şiilik İran'da yaşanan gelişmelerinde etkisiyle dini bir nitelik kazanmaya başlamış ve bu gruba sadece Şia denilmeye başlanmıştır. Şiiler de elbette sünniler gibi kendi aralarında ılımlılardan aşırıya doğru gidenlere kadar farklı gruplara bölündüler ve içlerinde en eski dini inanışları muhafaza edenler de mevcuttu (Cabbar,2004,s.50).

Son grup ise yukarıda Hz.Ali ve Muaviye çatışmasında ortaya çıkan Haricîler'dir. Hariciler'e göre ise, büyük günah işlemek kafir olmanıza sebep olurdu. Bu bakış açısıyla hem Hz. Ali hem Muaviye'nin yanında olanlar ve onların halefleri büyük günah işlemişlerdir ve kafirdirler. Haricîler de yien Sünni ve Şiiler gibi zaman içerisinde farklı kollara ayrılmışlardır. Abbasîler ve Emevîler dönemlerinde ise isyanlar çıkarmışlardır. Günümüzde Haricilerin en ılımlı kolu İbadiler olarak adlandırılan gruptur. Sünnilere yakın olan bu grup bu dönemde Umman'da ve Kuzey Afrika'da yaşamaktadırlar, Ayrıca Umman devletinin resmi mezhebi de İbadiyye mezhebidir

2.3. ŞİİLİĞİN SİYASALLAŞMA SÜRECİ

Caferilik durağan geçirdiği 16.yüzyıla kadarki süreçte ayrıca değişik kollara bölünerek güç kaybetmiştir. Ancak Safeviler döneminde İran'da resmi mezhep haline geldiklerinden tekrar güçlenmeye başlamışlardır. Safevi Hanedanlığının kökleri Safevi tarikatından gelmektedir. Bu tarikat Erdebil'de Şah İsmail'in dedesi olan Safiyüddin İshak("Safeviler soylarını Şia'nın 7.imamı olan Musa El Kazım'a bağlayan Şeyh Safiyüddine dayandırıyorlardı(Erdoğan,2008,s.148) tarafından kurulmuştur(1334). Bu tarikata Şeyh Safiyüddin'in ardından oğlu Sadreddin liderlik etmiş sonrasında torunu Hoca Ali ve onun oğlu Şeyh İbrahim sırasıyla şeyhlik postuna oturmuştur.

Safiyüddinin torunu Hoca Ali şeyliği dönemine kadar(1392) tarikat tamamen Sünni iken, Hoca Aliş zamanında Şiiliğe meyleder bir hal almıştır. Timur dönemindeyse Hoca Ali çok daha etkili bir hale gelmiştir. Timur'un üzerinde önemli bir nüfuzu olan Hoca Ali yine Timur'un talimatı doğrultusunda köyleri ile birlikte Erdebil ve civarını vakıf olarak almış ve buraları kendisi için serbest bir çalışma merkezi olarak kullanmıştır.(Erdoğan,2008,s44) Bir süre sonra bu imtiyaz, faaliyet merkezinin topluma zararlı kimseler için bir sığınak haline gelmesine sebep olmuştur. Bunun yanında Hoca Ali'nin müritleri de Şiiliğin yayılması için çalışmalara başlamışlardır. Öte yandan Şiilikte şeyhlerin babadan oğula şeklinde liderliklerini devretmeleri bu topluluğu bir çeşit siyasi topluluk haline getirmiştir.

Şiiliğin etkili hale gelmesinde ise en önemli rol Hoca Ali'nin kardeşi Alaaddin Ali'nin torunu Cüneyt'e aittir. Safeviliği Şiileştiren Şah İsmail Tebriz'de hakimiyetini kurduktan sonra Arap coğrafyasına dönerek buradan getirttiği dini kaynakları ve din adamlarını Şiiliği meşrulaştırma ve Şahlığın kurumsallaştırılması için kullanmıştır(Özbay,2010,s.9).

İsmail uygulaya geldiği cebren Şiileştirme siyaseti çerçevesinde özellikle Lübnan'da bulunan Amil dağında yerleşik Şii ulemasını davetle İran'a yerleştirmiştir. Ayrıca yine Şah İsmail'in kontrolünde gerçekleştirilen Şiileştirme siyaseti sırasında Safeviler'in Lübnandan getirttiği Şii alimler ilerideki kuvvetli Şii ulemasının çekirdeğini oluşturmuştur. Safeviler zamanında ulema yapılanmasının ikili şekilde olduğu belirtilmelidir. Buna göre Safeviler'in ulemaya aktardığı vakıflar ve zekat gibi vergi toplayabilmeleri ulema örgütüne devletten ayrı olarak maddi imkanlar sağlamışken, Cuma'da namaz kıldırarak imamın ve hukuk yetkililerinin atanması merkezi otoritenin takdirine bırakılmıştır(Boran,2007,s.44).

Safevilerin Şiiilerin siyasi tarihi bakımından en önemli etkisi, Şiiiliğin belirli bir coğrafyada bir din şeklinde kabul görmeye başlaması ve tabii olarak resmîyette bir din adamı sınıfının ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Bu zamanda ulemanın siyasi pozisyonu, kendi yetki alanlarının yalnızca fihhi yönüne yoğunlaşmıştır. Mevcut kadrolar, vakıfların yönetilmesi, vergi toplanması veya devlette şeyhülislamlık, mollabaşı gibi makamlara getirilmeleri, bu kesimin yalnızca fihhi ve sosyal özelliklerinden ileri gelmiştir. Sonraki dönemde şii alimlerin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarla ilgilenmeleri ve zaman içerisinde bu konularda kazandıkları güç ile İran'ın bir ulus devlet halini almasında ve devlet yönetiminde oldukça etkili bir pozisyon üstlendiği de kabul edilmelidir(Özbay,2010,s.11).

Yine değinmek gerekir ki Safeviler'in, mezhebi, kültürel altyapı oluşturmak için bir yol olarak kullandığı da göz ardı edilmemelidir. Şiiiliğin kültürel anlamda propagandasının yapılmasını Safevilere de siyasi bir takım avantajlar sağlamıştır.Şiiiliğe yaklaşım açısından Safevilerin tutumunun bir ilk olarak nitelenmesi mümkündür. Zira Safevi Hanedanında Şahlar, toplumdaki meşruiyetlerini sağlamak ve güç kazanmak için kendilerini, dönemin en etkili müçtehidinin yardımcısı olarak göstermekten çekinmemişlerdir. Bu konudan Şahrüh Ahavi "bazı şii düşünürlerin 1501'de Safevi devletinin kurulmasından sonra şah'ın İmam'ın temsilcisi ve bu nedenle de Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu şeklindeki temayı geliştirdiği doğrudur.." şeklinde bahsetmektedir(Ahavi,1980,s.37).

Dolayısıyla devletin en tepesindeki Makamın bile toplum nazarında meşruiyet kazanabilmesi için dönemin din görevlisinin desteğini alması gerektiği sonucuna ulaştığımızdan, Şiiiliğinde Safevi devleti ile resmen siyasi bir etkinlik kazanmaya başladığını kabul etmemiz gerekmektedir. O dönemde Şii alimlerde Şahla ortak hareket ederek buldukları bölgeyi Şiiileştirmek ve yönetimde Şahla ortak olmak için adımlarını bu yönde atmışlardır. Kaldı ki ulema sınıfı stratejik

hareket ederek, siyasi otoritenin güçlü olduğu ve destek alamadıkları dönemde ona itaat ederlerken, güçlü olmayan şahlar zamanında daha cesur hareket etmiştir. Nihayetinde süreç içerisinde devletin zayıfladığı durumları avantaja çevirerek güç kazanmış, Safevilerin yıkılmasıyla oluşan kaosta siyasi idareyi ele almıştır (Özbay,2010,s.12).

Netice olarak Caferilik Safevi devleti vesilesiyle İran'da bir devlet edinmiştir. Safeviler de Şiiğin resmi din ilan edilmesi sonucunda devlet olarak, siyasi amaçlarına daha rahat ulaşabilmiştir. Öte yandan daha kurumsal bir yapı niteliğine erişememiş olsa da dini kadrolar devletten edindiği güç ile kurumsallaşma sürecine girmiş ancak bunun toplumda daha aktif ve belirgin bir görüntü halini alması daha uzun bir zamana yayılmıştır. Bahsi geçen sürecin bu kadar uzun zaman almasının ana sebebi Şii hiyerarşinin Safevi devletinden evvel kurumsallaşma sürecini henüz bitirememiş olmasıdır.

Safevi Hanedanlığı, Şii alimlerin zaman içerisinde etkilerini arttırarak Şahlara karşı koymaları ve kendilerinin kullanımına verilen ev, hamam, bağ, dükkan, kervansaraylardan oluşan vakıf mallarında epeyi etkili olmaları gibi nedenlerden dolayı yıkılma sürecine girince, Avşarlardan Nadir Şah 1737'de saltanatı ele alarak Safevilere son vermiştir.

2.3.1.Ulemanın siyasete etkisi

İran'da 1900'lü yılların başlarında gerçekleşen Anayasa hareketlerinin genel itibariyle Şii ulemadan destek gördüğü söylenebilir. Yine de halkın muhalefeti nihayet Muzafferuddin Şahın meşrutiyeti kabul etmesi ve bir anayasa hazırlanması yolunu açmış, Şah Anayasayı imzaladıktan birkaç gün sonra ölmüştür. Oğlu Muhammet Ali Şah babasının yerine tahta geçmiş ve hazırlanan anayasa yürürlükten kaldırılmıştır. Bu gelişmeler sonucu anayasa yanlısı halk eylemlere yeniden başlamış ve süreç Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilmesi oğlu Ahmet Mirza Şahın tahta geçmesiyle sonlanmıştır. Bu karmaşa içerisinde,

çok vahim noktalara varan protestolarda anayasa yanlıları anayasanın yapılmasına muhalif pek çok kişiyi de idam etmişlerdir

Yeniden yürürlüğe giren anayasada birçok hüküm ile Oniki İmam Şiasının, resmi din kabul edildiği söylenebilir. Anayasaya göre Meclis'ten çıkan kanunların şeriata göre incelenmesi ve şeriata aykırı düzenlemeleri reddetme yetkisini haiz beş kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Tabi bu yetkinin kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir(Fığlalı,2007,s.198-204).

Ulemanın siyasetteki etkisi Pehlevi zamanında da devam etmiştir. Ahmet Şah'ı devirerek yönetimi ele alan Rıza Han cumhuriyeti ilan etmek istemesine karşın bu fikir Şiiilerin karşı çıkması sonucu gerçekleşmemiştir. İktidarı henüz elde etmiş ve şii ulemanın kendisini desteklemesine ihtiyacı olan Rıza han sonuçta ulemanın isteğiyle hareket etmiş, 1925'te İran'da Şahlığını ilan ederek Pehlevi Hanedanlığını başlatmıştır.

Rıza Han ulema karşısında aciz kalmamak için güçlenmek amacıyla birçok adım atmıştır. Bazı kanunlar Batıdan iktibas edilerek (ceza,ticaret ve medeni hukuk) bu alanlarda yeni mevzuat hazırlanması, ulema sınıfına dahil olabilmek için sınav düzenlenmesi, Batılı giyim tazına yönelik kanuni düzenlemeler yapılması, dini eğitim temelli okullarda hoca ve talebeler için devlet sınavı öngörülmesi, ulemanın elinde bulunan noterlik yetkisinin alınması, dini mahkemeler ve mollaların yetkilerinin kısıtlanması gibi ciddi tedbirler yukarıda bahsettiğimiz adımların bazılarıdır (Fığlalı,2007,s.198-204). Ancak bu tedbirlere ulemanın tepkisi her ne kadar sert olmuşsa da ilk dönemlerindeki güçsüzlüğü nedeniyle ulema sınıfıyla diyalog kurma yolunu seçmiş Rıza Han iktidarı tam anlamıyla ele geçirdiğinde bu grubu sindirmek için sert tedbirler almaktan çekinmemiş ve bu durum sonucu ulema sindirilerek siyasi açıdan pasifize edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Rıza Şah oğlu Muhammet Şah yerine tahttan vazgeçmiş bu tarihten sonra ulema yine dine aykırı bulduğu hususlarda yönetime baskı yapma fırsatı bulmuştur. Bu dönemde Rıza Şah'ın almış olduğu bazı tedbirlerden ulema lehine vazgeçilmiştir. Fakat tıpkı Rıza Şah döneminde yaşandığı gibi yönetimi ele alışının ardından atılan adımlarla pozisyonunu sağlamlaştıran Muhammet Şah gerçekleştirdiği reform hareketleriyle ulema sınıfını yeniden baskılamaya girişmiştir. Şah'ın sertlik yanlısı politikaları ulemanın tekrar siyasetten uzaklaştırılmaları sonucunu doğurmuştur. Bahsedilen bu dönem 1979'daki devrime giden sürecin fitilini ateşleyen bir çatışmayı da beraberinde getirmiştir.

Hz. Muhammed'in ölümünün ardından Hz Ebubekir'in halife olmasıyla başlayan sürecin neticesinde Hz Osman'ın öldürülmesiyle Hz Ali islamın 4.halifesi olmuştur. Ancak Hz Ali'nin halife olmasına giden yol çok durağan ve sakin bir süreç değildir. Cahiliye döneminde siyasi hayatın çekirdeği durumundaki Kabilecilik anlayışı, Kuran'ın ortaya koyduğu dini-siyasi yapı ve bu doğrultuda şekillenen sosyal yapı Hz Muhammed'in ölümünden sonra gelişen siyasi hadiseleri etkileyen en temel nedenler olmuştur(Onat,2017,s.36).

2.3.2.Şiiğin İran İslam Devrimine Etkileri

Şiiler tam olarak, İran'da 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimine giden süreçte siyasi olarak tam anlamıyla görünür olmuşlardır. Daha önce bahsettiğimiz üzere İran'da iktidara gelen Şahlar, iktidarlarının başında yönetimlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla öncelikle Şii ulemayla iyi ilişkiler kurmaya gayret ederken, iktidarlarını sağlamlaştırdıktan sonra ilişkileri genelde kopma noktasına getirmişlerdir. Bu süreç ise o döneme kadar siyaset dışında kalan Ayetullah Burucerdî'nin Şah'ın Toprak Reformuna karşı çıkması da aynı sonucu oluşturmuştur.

Toprak reformu çok geniş vakıf arazilerine sahip olmasından dolayı Şii ulema için oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle Şii alimler bu reformun kendi maddi ve manevi sahipliklerine kasteden bir tehdit olduğunu düşünerek hareket etmişlerdir. Ayrıca sadece toprak reformu değil yine yukarıda andığımız batılı giyim tarzı, kadınlara seçim hakkı ve serbest kıyafet imkânı tanınması, dış politikada ABD ve Batı ülkeleri eksenli hareket etme ve İsrail ile yakın temaslar kurulması hükümet ile ulema ilişkilerinin gerilmesine neden olan diğer faktörler olmuştur.

Bu arada 1962’de Muhammet Rıza Şah tarafından gündeme getirilen ve petrol gelirleriyle ülkenin sosyo-ekonomik yapısında değişiklikler öngören reform paketinin oylanması için referandum oylamasına gidilmiştir. Bu referandumdan yaklaşık 5 milyon seçmenle %99,9 oranında reform paketine evet oyu alan Şah politikalarında çok daha sert hareket etmeye başlamıştır. Bu durum o dönemde radikal kanatta Şiiliğin öne çıkan temsilcisi Humeyni’nin de söylemlerinin sertleşmesine yol açmıştır.

Esasen baktığımızda Şah tarafından alınan tedbirler her ne kadar toplum yararına olsa da, diğer taraftan Şiilerin toplumdaki etki alanlarını kırmak amacına yönelik olduğu da aşıkardır. Nitekim geniş vakıf arazilerine sahip Şii ulemanın topraklarına el koyulmasını da içeren toprak reformu buna en güzel örnektir. Yine eğitim sisteminde yapılacak değişiklik de Safevilerden beri Şii din adamları tarafından yürütülen eğitim faaliyetlerini laik bir sistem üzerine oturtmayı amaçlamıştır. Bütün bu örnekler en büyük tepkiyi ulemadan almış ve Şahla olan ilişkilerinin gitgide daha da gerilmesine sebep olmuştur (Erdoğan, 2008,s.168).

Bu gerginlikler Humeyni’nin de söylemlerini sertleştirilmesiyle iyice artmış ve bunun üzerine Şah’ın Humeyni’yi tutuklatması ve hakkında idam kararı çıkarttırmasıyla artık had safhaya ulaşmıştır. Ancak bu karar devrime yönelik hareketler olarak da nitelendirilebilecek geniş kapsamlı protestolara yol açmıştır.

Şii ulemeda yönetime karşı yeniden birlik olmuştur. Ayetullah Humeyni'nin Şii camiadaki etkisi sayesinde Şii ulema da onun hakkında bir karar alarak bu kararı Şah'a iletmiştir. Neredeyse 400'e yakın içtihatçı bu kararda; Şah ve mahkemelerinin 1906 Anayasına bakıldığında yargılama yapamayacakları belirtilerek Humeyni'nin bütün ulemanın ortak görüşüyle Ayetullahil Uzma makamına getirildiği ifade edilmiştir (Özbay,2010,s.33).

Yani mutlak manada mercii taklid haline gelen Humeyni'nin hapsedilemeyeceği ve tutuklanamayacağı bildirilmiştir.

Bu fetvayla Şah'ın da toplum nezdindeki itibarı ve etkisi oldukça zayıflamış, meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştır. Humeyni ise hapisten çıkartılarak kendisi gibi bir grup muhalifle birlikte Bursa'ya sürgüne gönderilmiştir. (1964) 1 yıl sonra ise buradan Irak'ta bulunan ve Şiiliğin önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilen Necef'e gelmiş ancak İran tarafından yapılan yoğun baskılar sonrasında Paris'e gitmiş ve dönüşü 1979 da gerçekleşen İran İslam Devrimiyle birlikte olmuştur (Özbay,2010,s.33)

1979 gerçekleşen İran Devrimi ise Şiilerin durumunu her yönden daha güçlü hale getirmiştir. Ancak ilginç olan ise devrime katılan güçlerden çok azının istemiş olduğu bilinmesine rağmen Devrim İslami bir nitelik almıştır.

Baskıcı, despot bir yönetim, devrimin en temel nedeni olarak ortadayken Şiiliğin ve öğretilerinin İran'da nedenli bir siyasal güç elde ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Zaten devrime giden yolda Şii ulemanın bu dönemden ayrı düşünülmesi de mümkün değildir.

Son olarak değinmeden geçmemek gerekir ki Şii ulema ülkemizdeki din görevlileri gibi düşünülmemelidir. Zira onlar toplumda çok önemli yer edinmiş,

toplumu etkileme ve siyasete yöne verme güç ve becerisine sahip bir din adamları sınıfıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN ORTADOĞU'DA Şİİ HİLALİ POLİTİKASI

3.1.Şİİ HİLALİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Şii hilali terimini ilk olarak Ürdün Kralı Abdullah tarafından söylenmiştir.(Salihi,2011,s.185).

Kral'ın 2004 yılında basın yayın organlarına verdiği röportajda Sünni mezhebe sahip Arap ülkeleri Şii Hilali tarafından etrafları sarılmıştır. Kral bu hilali bölge olarak tarif ederken hilalin İran'dan başlayıp Irak'a devam eder son zamanlarda şii nüfusu artan Lübnan ve politik gücü iyi olan aleviler tarafından yönetilen Suriye'ye kadar uzanır demiştir (Çetinkaya,2013, s.84). O dönemde Jamai Haquani tarafından yazılan "Shia Crescent: Emergence of World War 3" adlı kitap Sünni-şii ayrımının tehlikesini anlatan akademik bir çalışmadır(Haining,2010,s.32). Bu kitap Irak'ta Şii nüfusunun ABD'nin etkisi ile güçlü bir siyasala dönüşmesini ve 2006 yılında Lübnan'da Hizbullah ve İsrail çatışması sonucu Hizbullah'a olan saygının artmasıyla Sünni ve Şii'nin ayrışmasını ve bunun ciddi tehlikelere yol açacağını anlatır. O dönemde birçok makale bu perspektiften ele alınmaktaydı. Şii hilali ile ilgili yapılan tanımı Kral

Abdullah'ın arkasından Mısır Cumhurbaşkanı da kabul ederek böyle bir durumun olduğunu (Bulthon,2005). ve Ortadoğu'da yaşayan Şii nüfusunun kendi ülkesinden daha fazla İran'a bağlı olduklarını belirtmiştir. Aynı düşüncede olan Suudi Arabistan kralıda bu perspektifte bir açıklama yapmıştır.

Bu röportajların üzerine İranlı liderlerde açıklamada bulunmuşlardır. Böyle düşmanca, bölücü ırkçı ve ayrıştırıcı düşünce yapısı içinde olmadıklarını özellikle Ayetullah Hamaney bu söylemin arkasında kesinlikle Batı'nın olduğunu Müslümanları birbirine düşürmek için ortaya böyle bir söylem attıklarını belirtmiştir.

Şii Hilali dediğimiz terim haritada da görüldüğü üzere Şii mezhebine sahip nüfusun yaşamış olduğu bölgeler harita kısmında birleştirilmesi ile ortaya hilal şekli çıkar bu şekilden dolayı "Şii Hilali" denmektedir. Şii hilali bölgesinin Ortadoğu'da içine aldığı şehirler; İran,Körfez Ülkeleri, Suudi Arabistan, Suriye ve Irak olmak üzere aynı zamanda geniş bir coğrafi bölgeyide içine alan Şii Hilali Azerbaycan'ı hatta Hindistan'a kadar devam eder.

Şii Hilali söyleminin gelişmesi aslında İran İslam Devrimi ile birlikte cereyan etmiştir. Çünkü o dönemde Şiilik adeta siyasi bir yapıya bürünerek hareketlenmeye başlamıştır. İran İslam Devrimi ile bu hareketliliğin ilk adımı atılmıştır.Çünkü bu devrimle birlikte İran'ın Şii politikası hedefi ile birlikte İran harici yaşayan Şiiler bununla birlikte güven tazelemiş oldular.

HARİTA 1:Şii Hilali

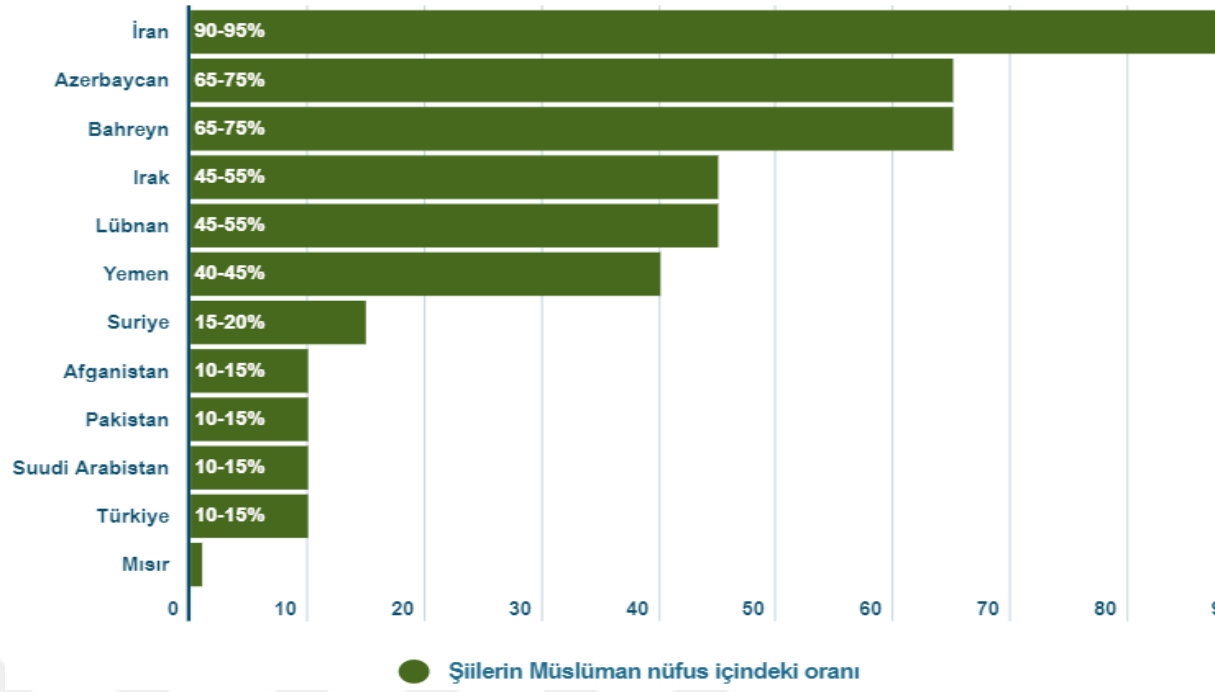
Kaynak:<https://m.timeturk.com/bir-iran-emperyalizmi-projesi-sii-hilali-gercek-mi-oluyor/haber-406668>

Tam net olmayan verilere göre bugün dünya 1 milyar 700 milyon kadar Müslüman nüfusuna sahiptir. Müslüman nüfusunun yaklaşık olarak 250-300 milyonu Şiiler oluşturur. Yani Görüleceği üzere İslam nüfusunun %16-17 kadarı Şii'dir.

HARİTA 2 :Şii nüfus dağılımı

Kaynak:<https://www.mepanews.com/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-bulunuyor-32741h.htm>

Harita3:Şiilerin Müslüman Nüfus içindeki oranı

Kaynak:<https://www.mepanews.com/hangi-ulkede-ne-kadar-sii-bulunuyor-32741h.htm>

***Yukarıdaki tablo rakamlarda değişiklik yapılamayacağı için aynen alınmıştır.

Bugün Şii ülkesi denilince aklımıza hemen İran gelir ve yine Şii nüfusu bakımından Pakistan İran'ı takip etmektedir. İran'dan doğuya doğru gidildiğinde Şii nüfusu sayıca fazladır fakat nicelik olarak batısında Şii nüfusunun varlığı daha bir öneme sahiptir. Ortadoğu bölgesinde olan Şii nüfusunun sünni nüfusu ile kısmen benzer oranlara sahip olmasından kaynaklanır. Nitekim Basra Körfezi'ne Şii nüfusu için baktığımızda sayısının daha fazla olduğunu görmekteyiz. Burada

bir açıklama yapacak olursak Ortadoğu bölgesinde Şii nüfusunun sayısı net olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni nüfus sayımları sırasında siyasi nedenlerden dolayı etnik kökene ait bilgi toplanmasından kaçınılmaktadır. Bu sebeple nüfus verileri birçok kaynağın derlenerek ortalama bir sonuç çıkarması ile oluşturulur.

Şii Hilali kavramı uluslararası arenada oldukça önemli ve korkutucu bir hale gelmiştir. Bunun korkunun nedenlerine bakacak olursak ilk olarak; Bölgede bulunan Şii azınlık gruplarının yönetiminden ekonomik, sosyal ve siyasi haklar istemesinden iktidarlarında bu durumun sürekliliği neticesinden sarsılma noktasına gelmesidir (Özbay,2010). Bir diğer endişe ise Ortadoğu'da etkinlik kazanmak isteyen güçlerin bölgede kendileri değil de İran'ın bölgede etkin olması yönünde bir tehditsel düşünce içine girmesidir(Şahin,2006,s.41).

3.2.Şİİ UYANIŞI

Şii uyanışı ya da Şii dirilmesi kavramı Uluslararası Ekonomi ve Ortadoğu Araştırmaları üzerine çok sayıda çalışması bulunan Vali Nasr tarafından ortaya konulmuştur. Vali Nasr'a göre Şii uyanışının temeli İran İslam Devrimi ile birlikte oluşmuştur. Devrimci hükümetler ve Humeyni dış politikalarında Şii'lere ayrı bir önem vermişleridir bu nazarla İran İslam Devletini Şii'lerin koruyucusu olarak kabul etmişlerdir (Sinkaya,2007,s.45). O dönemde 1980-88 yıllarında yapılan İran-İrak savaşında çok önemli bir durum gerçekleşmiştir bu olay devrimci İran ve Şii kimliğine karşı "Sünni-Arap bloğu" oluşturulmuştur. Böyle olunca Humeyni bölgesinde desteksiz kalmamak için Hafız Esad rejimine yani Suriye'ye

yakınlaşmıştır. Kimsenin kabul etmediği Nusayriğili Şii mezhebi olarak kabul etmiş, Suriye’de başlayan Hama ayaklanmasına karşı Esad’ın uyguladığı zalim davranışlarına karşı sessizliği tercih etmiş ve Tahran-Şam ittifakını Sünni-Arap ittifakına karşı dengeleme unsuru olarak görmüştür.(Cabbar, 2004, s. 119). Fakat İran gitmek istediği bu politikadan yolunu değiştirmek zorunda kalmış çünkü Şii-Sünni dengesini değiştirememiş. Humeyni’nin ölümü ile birlikte de Şii militanlığı yerini Sünni militanlığına bırakmıştır (Sinkaya, 2007,s.53).

Nasr’ın bir diğer tezine göre İran’ın devrim aktivizminin eskisi gibi olmaması ve etki alanının sınırlandırılmasıyla Şiilik popülarlığını kaybetmişti fakat 2. Körfez Savaşından sonra Şiilik yeniden eski halini kazanmaya başlamış ve kaldığı yerden devam etmiştir. Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesi ile birlikte de Şiiler güçlü bir siyasi unsur olarak Irakta ortaya çıkmışlardır (Sinkaya,2007 s.41).

Sonuç olarak; Irak’ın politikalarının belirlenmesinde Şii siyaseti, kültürü, dini değerleri Sünnilerden ve Kürtlerden daha da etkili olmuştur. Şiilerin Selefilerin hedefi haline gelmesinde ABD ile işbirliği içinde olmaları ve Irak politikasında bu yönde etkin bir güç olarak ortaya çıkması etkin olmuştur fakat Nasr’a göre Irakta gelişen Şii karşıtı şiddet eylemleri Iraktaki son gelişmeler sonucu değil bölgede Şii ve Sünnilerin arasındaki tarihsel rekabetin sonucudur. Öyle ki Ürdün Kralı Abdullah’ın “Şii Hilali”nin etkili yükselişinden endişe duyduklarını açıkça ifade etmiştir. Çünkü İran ile Arap devletleri arasında Irak

adeta bir tampon bölgeydi. Irakında Şiileşmesi ile bu tampon bölge ortadan kalmış olup diğer Sünni Arap devletlerin Tahran Bağdat Şii ekseninin Hizbullah ve Suriye ile müttefik olmasıyla Basra Körfezindeki Şii nüfusuna bu ittifaka dahil olmasından endişe etmektedirler. Bu durum Nasr'ın özellikle mezhep konulu çalışmalarına konu olmuştur. (Sinkaya,2007,s.41).

3.3.İRANIN JEOPOLİTİK YAPISI

Ortadoğu ülkelerinin çoğu 20.yyda kurulmuş olup henüz millet kimliği kazanma aşamasına gelememişleridir. Çünkü milli kimliğin oluşumu kısa zamanda oluşan ve kolay elde edilen bir olgu değildir. (Erdoğan,2008,s. 228). İran'ın yüzölçümüne baktığımızda dünya sıralamasında 18.sırada olup 1.648.195 km² ye sahiptir. Tarih boyunca birçok değişikliğe uğrayarak günümüz İran'ı oluşmuştur. İran'ın bulunduğu konum Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının köprübaşı olma görevini üstlenmiş bu nedenle jeostratejik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. İran jeopolitik ve jeostratejik konumunun yanında aynı zamanda sahip olduğu doğalgaz yatakları ve petrol kaynağı ile jeoekonomik önemde sahiptir(Erdoğan,2008,s.230).

Ortadoğu'da İran'ın coğrafi konumu, Hürmüz Boğazını kontrol edebilmesi güçlü askeri sistemi ve Şii unsuru ile diğer bölge devletlerinden daha ön plana çıkmakta bu da kendisine üstünlük sağlar. Bu üstünlüğü devrimden önce “körfez emniyeti” ile kullanırken devrimden sonra “devrim ihracı” olarak kullanmıştır (Zengin,1991,s.51). İran'ın Körfez ülkelerinin içinde önemli bir yerde olmasına

sebepe olan onun doğalgaz ve petrol üretmesidir. Ayrıca jeopolitik önemi sayesinde Hürmüz Kanalı'nın doğu bölgesindeki kıyılara sahiptir. Bu sayede Körfezin giriş ve çıkışını rahatlıkla kontrol edebilmektedir. 2003 yılında yapılan istatistikten anlaşılacağı üzere Körfez tarafından yapılan petrolle %25 i Dünya petrol üretimi sağlanır. ABD'nin %22'si Japonya'nın %78'i Türkiye'nin %70'i ve AB ülkelerinin %46'sı Hürmüz Boğazı sayesinde bu ülkelerin petrol ihtiyaçları sağlanır. Hatta 2033 yılına gelindiğinde Körfezde'n sağlanan petrolün dünya üretiminde %33ü bulacağı, doğalgazın ise %46 olacağı beklenmektedir(Erdoğan,2008,s.230).

Jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik bakımından dünya çapında önemli bir yere sahip olan İran ayrıca yeterince insan gücüne ve doğal zenginliklere sahiptir. Sahip olduğu bu nüfus etkinliği, kültürel miras, doğal kaynakları, tarihsel birikimi ile elbette Ortadoğu bölgesinin gözbebeği olmasına ve hep dış politikada takip edilen bir ülke olmuştur bu şekilde de devam edeceği görünmektedir. Ayrıca Ortadoğu bölgesinin kendi karmaşık durumu ABD'nin gözünün sürekli İran üzerinde olması İran'a karşı yapılan tehditler ülkeyi daha cazibeli bir hale getirmektedir.

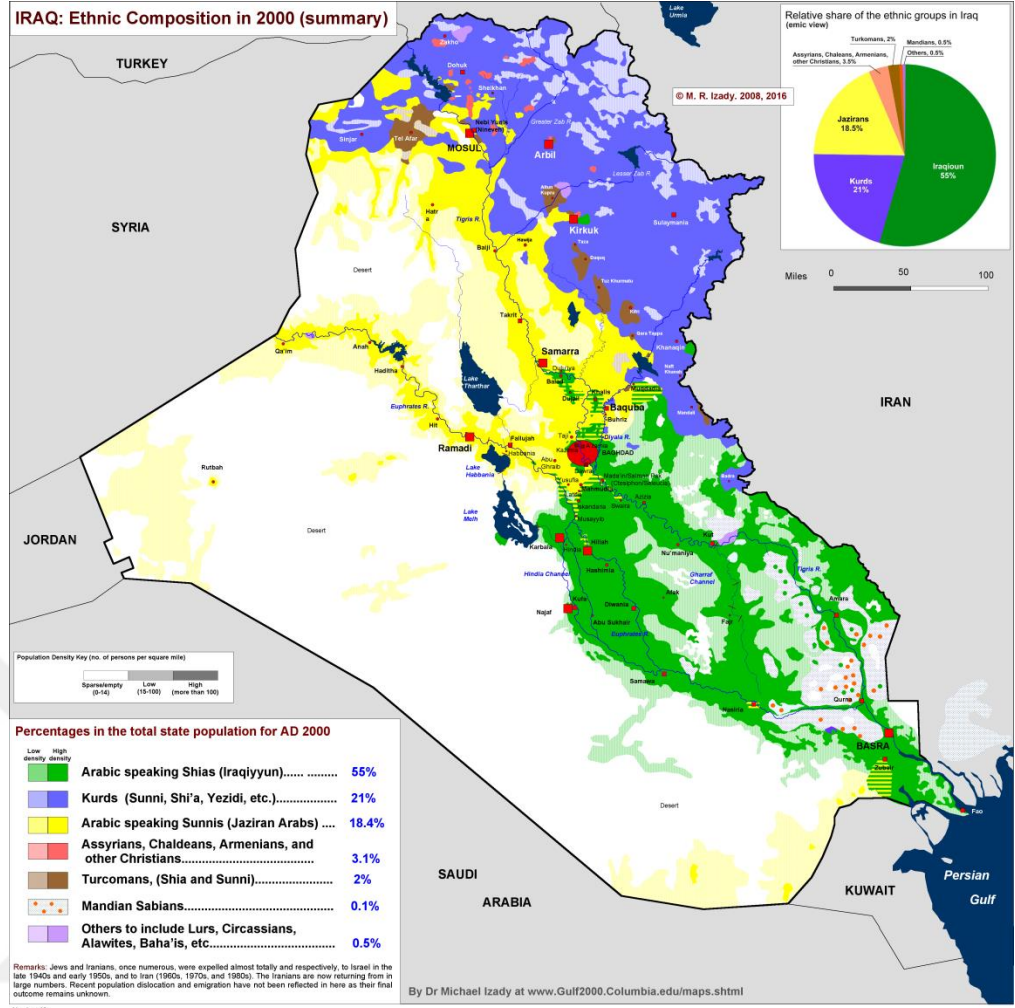
3.4.Şİİ NÜFUSA SAHİP BAZI ÜLKELERİN Şİİ HİLALİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Şii Hilali iddiasını anlatırken bu çerçeve içinde yer alacak devletlerinde incelenmesi gerekmektedir.

* Bu perspektifte Şii Hilali için Irak, Suudi Arabistan ve Afganistan incelenecektir.

3.4.1.IRAK

Orta doğuda öncelikle bir şii hilali projesinin gerçekleşmesi için bu projenin temel ayaklarının katılması öncelik olmalıdır. Bu bağlamda inceleyeceğimiz ilk ülke Irak'tır. 437.072 km² lik bir alana sahip olan Irak'ın nüfusu 36 milyondur. Nüfusun etnik dağılımı %75-80 Arap, %15 Kürt, %5-10 diğer (Türkmen, Yezidi, Şebek, Ermeni) Din %85 Müslüman, %15 Hristiyan (çoğunluğu Süryani) Mezhep bakımından Müslüman nüfusun %65'i Şii, %35'i Sünni'dir.

Harita4: Irak'ın etnik ve mezhepsel dağılımı

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2016/08/irak-etnik-haritasi.html>

İran-İrak ilişkilerine baktığımızda kısa süreli durumlar hariç Irak'ın bağımsızlığından ABD tarafından işgaline kadar sürekli sorunlu bir tutum içinde geçirmişlerdir ve bu durum 8 sene sürüp bir milyonun üzerinde can kaybına sebep olmuştur. İran ve Irak öteden beri birbirlerine üstünlük kurma çabası içindeydiler.

Irak'ta Saddam Hüseyin'in İran'da Humeyni'nin başa gelmesi ile birlikte rakip değil de adeta düşman haline geldiler.(Doğan,2018). Irak baktığımız zaman tıpkı İran gibi Şii nüfusa sahip olması İran için burda rahatça hareket etme alanı oluşturmuştur. Baas rejiminin Irak'ta Şiiler'e yaptığı baskı ve zulümler neticesinde İran'ın Iraklı Şiileri zulümden kurtararak onlara sahip çıkması elbette sempati oluşturmuştur (Yeğin,2017,s.99).

Iraklı Şii nüfusunun geçmişte yaşadıklarına baktığımızda kendi ülkelerinde ikinci sınıf ve sömürülebilir vatandaş konumundaydılar. Devletin temel gelir kaynakları kendi coğrafyalarından elde ediliyordu fakat Iraklı Şiilere kamusal alanda sadece sınırlı istihdam sağlanıyordu mecburen başka şehirlere gitmek durumunda kalan Iraklı Şiiler düşük ücretle çalışmak zorunda kalıyorlardı.

2003 yılında Baas rejiminin devrilmesiyle sürgündeki Iraklı Şiiler kendi ülkelerine döndüler. Saddam zamanında yarım kalan mutluluklarına kavuşmuşlardır. Şii grup ilk defa bir Arap ülkesinde yönetimde etkin olmuştur. Şii ittifakı olarak %47 oy alarak 140 mv çıkarmıştır ve ilk Şii iktidarının adımı atılmıştır.

Irak geçmiş Şii tarihi açısından merkezi bir konumda bulunmaktadır. Şiiliğin tarihe konu olmuş olması ayrıca bu mezhebin bir sisteme ulaşip yaygınlaşması açısından önemli şehirlerinin olması Irak'ın iyice

merkezileşmesine sebep olmuştur. Bölgenin İki önemli Şii merkezi bulunur biri Necef diğeri Kum. Necef Irak'ta ,Kum İran'da bulunmaktadır.

Necef: Dünya Şii nüfusunun en önemli ve kutsal ziyaret mekanlarından birisidir. Bunun ana nedeni Hz.Ali'nin türbesinin burada olmasıdır. Ayrıca Şii ulemanında yetiştiği bölgedir. Necef havzası Ayetullah Sistani tarafından temsil edilmesiyle “Şiiliğin yükselen değeri” olarak algılanınca artık bölünmemek için bir sebep kalmamıştır.

Kum Havzası: Şii din adamları aktif olmasın ve 12.kayıp imamın ortaya çıkmasını beklemektedir. (İbrahim el marahi) İmamlar dışında iktidarı sahiplenmek işgal anlamına gelir.

İraklı Şiiler bölge olarak büyük bir stratejik öneme sahiptir. Irak Şiilerinin güney vileyetleri Basra Körfezine açılan tek limandır. Ayrıca bölge Irak petrollerini de barındırdığı için yüksek ekonomik değere de sahiptir yani bu bölgede gelişen mücadele tek başına mezhepsel değildir. Şiiler Irakta hem petrol gelirlerinin hem de transit bölgede olduklarından dolayı ülke yönetiminde söz sahibi olmayı istemişlerdir. Yani Iraktaki mücadele aslında ekonomik sebeplere dayalı bir iktidar mücadelesidir.

İran ve Irak arasında sekiz yıl süren savaş neticesinde İran askeri birliği Irak hakkında (fiziki,siyasi) çok fazla bilgi sahibi olmuşlardır. Bununla birlikte İran Irak'ı anlamak için hala aktif istihbarat çalışmaları yapmaktadır. İran'ın Irak

politikasını anlamak için İran'ın çıkarlarını kontrol etmek gerekir. Baktığımız zaman birinci olarak; Tahran Irak'ın yeniden askeri siyasi ve ekonomik olarak tehdit oluşturmasını istemiyorken İran ise Irak'ın başarısız olmasını istiyor aynı zamanda da kuzeyde bağımsız Kürt bölgesi olsun istememektedir. Bir diğer düşüncesi ABD Irak'ta gerçekleştirdiği müdahalelerinin başarılı olmasını ve arkasından kurulacak demokratik sistemin bir seçenek haline gelmemesini istiyor çünkü bu gelişmeyle İran'daki halkı etkileyecek bir çekim merkezine dönüşür. Bu bağlamda İran'ın Iraktaki politikası Irakta sürekli bir istikrar olmasını fakat Irak'ın toprak bütünlüğünü savunarak Irakta Şiiilerin kontrolünde dost bir yönetim sistemi oluşturmak ve Irak'ın ABD yüzünden zor duruma düşmesini amaçlamak olarak özetlenebilir (Erdoğan,2008,s.343).

3.4.2.AFGANİSTAN

Coğrafi ve jeopolitik konumuyla birleştirici noktalar arasında yer alması Afganistan'ın bölgesel ve küresel güçler tarafından önemli bir alana koymaktadır (Yeğin,2017,s.77). İran'a baktığımız zaman Afganistan ile uzun bir kara sınırına sahip olması bu bölge ile geçmişten bu güne etkileşim içinde olmasını sağlamıştır (Erdoğan,2008,s.303). Bu etkileşim kültürü, tarihi ve dini mezhebi bakımdan birçok ortak yöne sahiptir. İran hiçbir komşusu ile Afganistan kadar iyi ilişki içinde olmamıştır. İran Afganistan'ı kendi bölgesinden İngiltere politikaları yüzünden koparılmış olarak düşünmektedir. Çünkü ondan önce bu topraklar Büyük Horasan'ın bir parçasıydı.

İran ve Afganistan arasında dil birliğinin yanında Afganistan nüfusunun %20 si Şii mezhebi mensubudur. Şii nüfus İran'ın bu ülkeye ilgisini iyice kaydırmaktadır. Taliban dönemine bakacak olursak bu dönemde iki ülke arasındaki ilişki oldukça sancılı geçmektedir. O dönemde komünizmin ideolojik karmaşıklığı Taliban rejimi ile birlikte yerini mezhep karışıklığına bırakarak iki ülke birbirini düşman gibi görmeye başlamışlardır. Daha sonra talibanın devrilmesi ile birlikte iki ülke ilişkisi bambaşka bir alana evrilmiştir. Artık İran'ın Afganistan için emeklerinin karşılığını alma vakti gelmiştir. Ülkenin her alanda yeniden inşası ve dizaynı için çok etkili olmuştur.

İran'ın dış politikasında Afganistan meselesi ile ilgili dört farklı yaklaşımdan sözedilebili:

1.İlk öncelik jeopolitik yapıdır. Afganistan hangi türden bir ülke olursa olsun İran jeopolitiğinden dolayı iyi geçinmek zorundadır. Taliban Hükümetini resmen tanıma sebebi olarak bunu gösterebiliriz.

2.İranilik. Bu yaklaşımın temel kaynağında İran ile kültür, dil ve mezhep bakımından Afganistan'ın birbirine bağlı olmasıdır. İran bu devletin geleceğini elinde tutmalıdır.

3.Jeostratejik yapı. İran Afganistan siyasetini öyle ayarlamalıdır ki ABD gibi çeşitli düşmanların Afganistan'da güçlenmesinin önüne geçmek.

4. Jeoekonomik yapı. Burada da Afganistan ne kadar iyi olursa İran kendi çıkarlarına göre o kadar faydalanır. Uyuşturucu kaçakçılığın bitirilmesi, sığınmacıların gönderilmesi halkın nispi refahtan pay alması bu yaklaşımı temel alır (Yeğın,2017,s.79).

Afganistan 70 li yıllardan beri karşılaştığı sorunlardan dolayı iyice gücünü kaybetmiş, diğer devletlerden geride kalmış bir ülke olmuştur. Bu hal diğer bölge ülkelerini endişeye sokmaktadır çünkü Afganistan bu hali adeta tehlikeli bir bölge haline gelmiştir. Afganistan ülke olarak adeta durduğu yerde yıkılan bir ülkedir İran'ın da desteği ile bu ülkenin yeniden inşası hedeflenmektedir. Tabi ki bu hedefle Afganistan diğer devletlere bağımlı hale gelmesine neden olur. Afganistan'ın tutumuna bakıldığında yeni bir merkezi hükümet kurmak için ya da şehirlerinin inşası için kendinde o gücü bulamayışı dış güçlerin Afganistan'ın yeniden dizaynını da söz sahibi olmalarına neden olmaktadır. İran Afganistan için adeta bel kemiği olmuş ve onun gelişimini hem kültürel hem toplumsal hatta dini alanda bile sağlamaya çalışmaktadır. Tabi ki bu gelişmelerden İran çok fazla etkilenecektir. Yani aslında İran Afganistan'dan ziyade kendisi için de çabalamaktadır.

İran yine aynı şekilde ekonomik olarak da Afganistan'a çok fazla önem verir. Elinden gelen desteği her şekilde oluşması için çabalar. Uyuşturucu ile mücadelede tarım alanlarının iyileştirilmesinde alt ve üst yapısal sorunların giderilmesinde de Afganistan'a yardımlar bağışlar yapmıştır. Hatta 2002 yılında

düzenlenmiş olan Tokyo konferansında Afganistan için 540 milyon dolarlık yardım sözünde bulunmuştur. Londra Konferansında 100 milyon dolar yardım yapmıştır ve uyuşturucu ile mücadele için de 50 milyon dolar yardım yapma kararı alıyor ve bunu her yıl 50 milyon dolar olarak yapmaktadır.(Yeğin,2017,s.84).

İran bu yardım faaliyetlerini kendi kurumu olan İmam Humeyni İmdat Komitesi aracılığı ile yapmaktadır. Bu komitenin kuruluşu devrim öncesine dayanmaktadır. İmam Humeyni bu kuruluşu kurarak hem siyasi mahkûmların ailelerine yardım etmek hem de Şah rejimine karşı Şah'ı devirmek için yapılan faaliyetlere destek sağlamak amacı ile kurmuştur. Bu komite eskiden sadece bir organizasyon adını almaktayken daha sonra İmam Humeyni İmdat Komitesi olarak 5 Mart 1979 da resmen kurulmuştur.(Yeğin,2017,s83)

Elbette İran Afganistan için bu kadar çabalarken belli başlı hedefleri ve amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar ortaya konulurken sadece Afganistan olarak değil Orta Asya meselesi olarak da ele alınmalıdır. Bugün Afganistan hem Suudi Arabistan nazarında İran'ın Orta Asya'ya açılmasını engelleyen bir kapı görevi görmektedir. İran'a göre ise Orta Asya'ya açılmasını sağlayan bir kapı. Yani Afganistan küçümsenecek bir ülke değildir. Şimdi İran'ın Afganistan bağlamında ele alacak olursak hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1.Afganistan'ın ABD'den uzak durması ve Taliban yanlısı devletlere yaklaşmaması (Pakistan ve Suudi Arabistan vb.)tek istisna kendi taraftarı bir devlet olabilir.

2.Afganistan üzerindeki İran nüfuzunun ekonomi bakımından devam etmesi. İncelediğimizde İran Afganistan'ın petrol giderlerinin yarısını kendisi karşılar aynı zamanda Afganistan'ın yeniden inşası için para yardımı yapmıştır. Özellikle Herat'ta bu konuda yoğunlaşmıştır. İran'ın bölgesel birleşmesi için önemli paya sahiptir.

3.İran'ın 1998 yılında Mezar-ı Şerifte Taliban tarafından 9 diplomatı öldürülmüştür bu sebeple İran artık bu konuda önlemlerini alıp Afganistan'a yapılan yatırımlarını ve Afganistan'da bulunan personelinin hayatını korumaktadır.

4.Son olarak da Afganistan'la İran uyuşturucu kaçakçılığı yapanlar ve Beluc ayrılıkçıları için birlikte hareket etmişlerdir ayrıca sınır güvenliğini kontrole olarak üç milyon civarında Afganistanlı sığınmacıların ülkesine dönmesini sağlamışlardır(Yeğin,2017s.95).

Anlaşılacağı üzere İran Afganistan için yıllarca çeşitli stratejik faydalar geliştirmiştir. Bu sayede ülkede ve Orta Asya bölgesinde etkin olmayı hedeflemiştir. Fakat bunun yanında elbette başka çalışma alanlarıda olmuştur. Buna örnek verecek olursak İran'ın Suriye Esed rejimine karşı Afgan Şii

savaşçılarını kullanmaktan çekinmemiştir. İran bir konuda da çok çaba sarf eder. Özellikle Şii savaşçılar yetiştirmek İran'ın üzerinde durduğu bir konudur. Ülkelerindeki savaştan kaçıp gelen Afgan mülteciler bugün Suriye rejiminin karşısında İran için savaşa katılmaktadırlar. Bunun elbette altta yatan sebepleri vardır bunlar ideolojik ve mezhepsel endişelerde olabilir. Afganlılar İran'da güzel şartlar altında yaşamazlar İran'da yokluk ve sıkıntı çeken kesimlerden biridir. BM Mülteci Konseyi rapor sonuçlarına göre İran'da yaklaşık bir milyon kayıtlı mülteci vardır. Ayrıca kayıt dışı göçmenlerde mevcuttur ve bunların sayıları iki milyon civarındadır. İran'da Afganlıların çoğu ucuz işçi statüsünde çalışmaktadır. Ayrıca Suriye'de savaşmaları şartıyla maaş, oturma izni ve çocuklarını İran'da okutabilme şansı veriyor. Fakir Afgan halkı için bunlar cazip gelmektedir ve İran kendi istekleri doğrultusunda savaşçı bulma konusunda asla zorlanmamaktadır.

3.4.3.SUUDİ ARABİSTAN

İran ve Suudi Arabistan askeri kapasiteleri bakımından, enerji kaynakları, ekonomik yapıları, askeri güçleri, coğrafi alanları açısından etkilerini düşündüğümüzde Orta Doğu bölgesinin adeta kilit noktası niteliğinde iki ülkedir.(Kocatepe,2017,s 2). Bu güçler daima bölge siyasetinde etkin olmak ve Orta Doğu da çıkan tüm iyi fırsatlardan faydalanıp kendi lehlerine çevirmek için yarışır. 1979 devriminden Arap Baharına kadar olan zaman içerisinde aralarında sürekli bir gerilim hali ve bu hal sürekli değişiklik içinde olmuştur (Akdoğan,2013, s,).

İran 11 Eylül olaylarının arkasından gelen değişimlerle kendine güveni gelmiştir. Ahmedinejad'ın göreve gelmesi ile birlikte İran dış politikada daha etkili ve çözüm odaklı bir politika oluşturma ortamı kazanmıştır. İran'ın düşüncesine göre ABD İran olmadan Afganistan'da ve Irak'ta bir istikrar sağlayamayacaktır. 11 Eylül olayları sonrasında Suudiler Mısırın yerini alarak Arap dünyasında etkinlik alanı oluşturmaya başlamışlardır. Suriye'nin Lübnan'dan çıkartılması, Irakta Saddam rejiminin devrilmesi ve Mısır'ın da artık bölgesel etkinliği güç kaybetmeye başlamıştır. O dönemde petrol fiyatları yükselmiş bu durum Suudi Arabistan'ın yıllık gelirinin artmasını da beraberinde getirmiştir o dönemde birde İran'ın ABD ile olan sıkıntısı Suudi Arabistan'ın önünü daha kolay açmıştır. Suudi Arabistan son zamanlarda Lübnan, Irak, Filistin hatta İran sorunları için bile çözüm arayışı içinde olduğu gözlemlenmektedir. İran ise istekleri ve bölgedeki kazanımları ile İran güç kazanırsa Suudi Arabistan'ın krallığı tehlikeye girer bu durum Suudi Arabistan'ı düşündürmektedir zaten Suudi Arabistan İran karşılığını her zaman açık bir şekilde gösteren bir devlettir. ABD ve İran gerginliği tırmandığında ABD İran'a karşı Suudileri ön saflara sürmektedir. Bu iki ülke arasındaki ilişkiyi 3 başlık altında incelememiz bizim için daha etkili olacaktır.

3.4.3.1.Düşmanlık ve Gerilim Dolu Yıllar (1979-1989)

Suudi Arabistan ve İran'ın birlikte aynı durumdan rahatsız olduğu zamanlarda olmuştur. Hatta iki ülkede komünist düşmanı yöneticiler tarafından

yönetiliyordu. Körfez için bir Sovyet saldırısı korkusu, ABD ile yakın ilişkiler ve Sosyalist rejimlere karşı ortak tutum İran ve Suudi Arabistan arasında dostluk bağına sebep olmuştur fakat İran Devrimi ile birlikte bu dostluk artık bozulmaya başlamıştır.

İngiltere 1971 yılında Basra körfezinden çekilmesi ile Riyad ve Tahran arasında jeopolitik kavga başlamıştır. İngilizler Körfez'den çekince İran ABD'nin müttefiki olarak "körfez polisi" olmayı istemiş ve bu talebi kabul edilmiştir.

İran devrimden sonra Şiiliği araçsallaştırıp dış politikasında kullanması, devrim ihracı politikasını bölge devletlerinde kullanmak istemesi İran Suudi ve Arabistan arasındaki çekişmenin temelini oluşturmaktadır. İran yönetimi devrimin sonunda bölgede bulunan monarşilerin meşru olmadığını söyleyerek Şii halkını ayaklanma yapmaya zorlamıştır. Bunun üzerine Suudi Arabistan bu durumdan rahatsız olarak Körfez İşbirliği Konseyini kurmuş ve Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman ve Katar'ı da yanına alarak İran'ı dengeleme politikası gütmüştür (Akdoğan, 2016, s. 16-17). Bu dönemde bir diğer sorun İran Irak savaşı olduğunu görürüz. Bu savaşta Suudi Arabistan İran'ı destekleyerek İran'ı yıpratma politikası işlemiştir (Akbal,2016).

Devrimle birlikte Suudi Arabistan'da yaşayan Şiilerde harekete geçmiştir. Camilerde yaptıkları konuşmalar açıktan açığa yayımladıkları bildiriler ile Suudi ailesine aleni bir şekilde muhalefet etmeye başlamışlardır ve bunun sonucunda iki

ülkeyi karşı karşıya getiren diğer olay ise 31 Temmuz 1987 yılında İranlı hacılar, "beraetun minel müşrikin", müşriklerden beraat adıyla bir yürüyüş düzenledi. Yürüyüş bittikten sonra "Amerika'ya ölüm, İsrail'e ölüm" sloganları atarak yürüyen hacılara, Suudi askerler önce demir ve jiletli sopalarla saldırmaya, sonrasında da uzun namlulu silahlarla rastgele ateş etmeye başlamıştır. Gerçekleşen bu olayda 275'i İranlı olmak üzere 402 hacı hayatını kaybetmiş 649 kişi de yaralanmıştı.

Bu olay üzerinede ipler iyice kopmuş Suudi Arabistan 1988 yılında elçiliğininide kapatarak bütün 3 yıl boyunca diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Akdoğan, 2016).

3.4.3.2. Yumuşama Dönemi (1989-2001)

Bu dönemde İran ve Suudi Arabistan ilişkisi yumuşak bir çerçeveye ulaşmıştır. Sekiz yıl süren İran Irak savaşı sonrasında ateşkesin imzalanması bütün Ortadoğu'yu rahatlatmıştır. Bu süreçte Humeyninin ölümü ile Rafsancani cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir ve Rafsancani'nin ılımlı pragmatist yaklaşımı sonucunda 1.Körfez Savaşı'nda İran ve Suudi Arabistan aynı safta yer alır bu durum iki ülke arasında olumlu değerlendirmelerle sonuçlanır. Zahran olayı ile iki ülke tam düzelmişken yeniden iplerin kopmasına sebep olmuştur. Zahran'da bulunan El Habar gökdelenlerinde gelişen patlama 19 Amerikalının ölümüne ve 365 kişininde yaralanmasına sebep olmuştur ve bu olayın ise Suudi Arabistan

Şiileri tarafından yapıldığı söylenince yine mesele İran'a dönmüştür (Erdoğan,2008,s.364).

3.4.3.3.Yeniden Gerilim (2001-2016)

11 Eylül olayları akabinde Bush yönetiminin Ortadoğu üzerinde uyguladığı politika iki ülkenin yeniden ilişkisinin bozulmasına sebep olmuştur. ABD 2001 yılında Taliban rejimini 2003 yılında da Irak desteği ile Baas rejimini çöktürdü İran'ın elinin güçlenmesine sebep olmuştur. Irak'ta ki Şiiilerinde İran'a yakınlaşması Suudi Arabistan'ı korkutmuştur. Çünkü bununla birlikte Suudi Arabistan'ın düşüncesine göre daha büyük bir “Şii Arap” yönetimi kurulması neticesinde Sünnilerin dışlanacağını düşünür. Bu durumda Suudi Arabistan'ın kaygılarını artırmaktadır.

Tunus'tan başlayıp Kuzey Afrika oradan da Orta doğu bölgelerine yayılarak giden “Arap Baharı” halk ayaklanması ile ülkeler arası gerginlik derinleşmeye başlamıştır. İki ülke bu konuda tamamen birbirinden zıt politikalar uygulamışlardır bu da yeni sorunlara sebep olmuştur. İran bölgede yaşanan olayların kendisi için tehdit unsuru olarak görmüştür bundan dolayı baskıcı rejimlerin yanında durup Suriye'de Esad rejiminden yana tavır sergileyip Libya'da gerçekleşen NATO zirvesine karşı çıkmıştır. Suudi Arabistan ise bunun tam tersi bir politika ile hareket etmiştir. İran'ın Bahreyn ve Yemen üzerindeki

emellerini bilen Suudi Arabistan Şii yayılcılığının önüne geçmek için Bahreyn ve Yemende ABD desteği ile askeri müdahalede bulunmuştur.

Sonuç olarak; Suudi Arabistan gibi Sünni Arap devletler bölgede bir “Şii Hilali” oluşmasından korkmaktadırlar. Bununla birlikte Sünni Arap devletlerine göre İran ve İsrail arasında hiçbir fark yok hatta İsrail bölgede İran kadar yayılma şansı yok ama İran Şii olan her bölgeye gidebilir bu yüzden İran’ın daha tehlikeli olduğunu söylemekten çekinmezler. Bu düşünce beraberinde Şii-Sünni ayrışmasının da dahil olacağını söylemektedirler. Bu gelişmeler en çok Suudi Arabistanı rahatsız eder.Suudi Arabistan’da devletin resmi ideolojisi Vahhabilik (Özbay,2010) olduğu için Vahhabiyetlik kendi içinde Şii karşıtlığını bulundurduğundan Suudi Arabistan bu konudan rahatsızlık duymaktadır. Ayrıca Sünni Arap devletlerinin en büyük korkusu Irak’ta başlamış olan Şii-ABD ortaklığının bölgede diğer Şiileri de içine alan stratejik bir ortaklığa dönüşmesidir

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda İran'ın jeopolitik olarak Ortadoğu'nun gözbebeği olan bir ülke konumunda bulunduğu aynı zamanda yeraltı ve yer üstü zenginlikleri kendine özgü tarihi, kültürel özellikler geleneksel ve siyasi konumu ile çok önemli bir ülke olduğu gösterilmektedir. ABD, İngiltere gibi süper güçler Ortadoğu'yu her istedikleri durumda piyon gibi kendi çıkarları ve istekleri doğrultusunda kullanılabilecek bir yapı olması için uğraşmışlardır. Başlarda iktidarı ellerinde bulunduran ve Şah Rıza Pehlevi hükümdarlıkları ile bunu sağlamaya çalışan güçlerin, İran'ın kendi içinden çıkan beklenmedik bir devrim ile adeta bütün planlarını ters yüz olmuştur.

İran'da gerçekleşmiş olan 1979 devrimi o döneme kadar İran Şahı olan Rıza Pehlevi 'den beklenen bir istikrarın sağlanamamış olması. ABD'nin tam da İran'ı avcundaymış gibi bir coğrafyada olmasından dolayı baskılarını artırmasına sebep olacaktır. Baktığımız zaman İran'ın yönetim şekli bu devrim ile tamamen farklı bir hal almış ve kesinlikle benzeri olmamıştır. Yıllarca dış güçlerin yukarda da bahsettiğim gibi piyonu konumunda yaşamış bu ülke bu devrim ile ilk defa dik başlılığını göstermiş bağımsız bir devlet olduğunu ispat etmiştir. Stratejik konumu hasebiyle İran maalesef süper güçler tarafından kendi başına bırakılmamaktadır.

İran İslam Cumhuriyeti'nde etkili olan yönetim devrimci bir İslamiyet üzerine oturtulmuştur. Yani inancı sadece yönetim için geçerli olan değil dünyada ki tüm ülkelerin bu İslami temeller üzerinde olması yönündedir. Bunu bir hizmet görevi olarak görmekte olan bir ideolojiye sahiptir. İran İslam Cumhuriyeti'nde temel yapı taşı hiçbir zorbalık baskınlık karşısında boyun eğilmemesi yönünde olmuştur. Çünkü hakimiyet sadece Allah'ındır ve sadece Allah'ın buyruğu altına girilir bu da Kuran ayetlerinin günlük yaşama geçirilmesi Kuran'ın yaşanması ile gerçekleşmektedir. Kuran ahlakı ile yaşayarak toplumu o yönde yönlendirerek insanların İslam bayrağı altında buluşacağı ve Allah'a ancak bu şekilde yaklaşılacağı benimsenmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin daima ezilen

insanlar yanında olacağını haktan, adaletten, eşitlikten millet egemenliğinden asla vazgeçilmeyeceğini devlet hedefi haline gelmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yeni yapının kuruluş hedefi Ümmet fikridir. Kuran'ın hedeflemiş olduğu kurallara göre devlet yapısı oluşturmak. Bu hedef doğrultusunda ilerlemeye koyuldular ve yeni oluşturulan anayasa ile İslami icraatlerin uygulanacağı şekilde devletin yapısını tekrardan düzenlemiş oldu. Ayrıca İran İslam Devletinin anayasasında mezhebinin yazılı olması bu devletin Şiilik ile özellikle ilgilenmesini onu dış politikada aktif olarak kullanması gerekmektedir.

Humeyni'nin hedefinde devrimin ihracı ile İran'da gerçekleşmiş olan devrimin diğer İslam ülkelerinde de gerçekleşmesi vardır. Yani ancak İslami bir devrimin yayılarak diğer toplumlarda da etkileşimle bir bütün olup süper güçler karşısında sapasağlam ve dik bir şekilde duracaklarını İslamiyet'i de ulaşmadığı yerlere bu şekilde yayacaklarını düşünüyordu. Ayrıca Humeyni özellikle mezhep belirtmeden İran Devriminin Şii özelliğini dile getirmek istemiyorlardı bununla birlikte Şii-Sünni Müslümanları kardeş olduğu mühim olanın mezhep değil zulme karşı hep birlikte durulması gerekliliği söylemi gözlemlenmektedir. Fakat yapılan çağrılar genellikle Şiiiler arasında etkin olduğunun farkında olan İran hedefini bu yönde belirlemiştir. Bir kaç misal ile anlatacak olursak; Devrim İhracının Suudi Arabistan'da azınlık olarak bulunan Şiiileri Suudi rejime karşı kullanıp Şii ve İran düşmanı olan, ABD yanlısı ve Saddam'ın para kasası olan Suud krallığının zayıflatılmasıdır. Irak için bakacak olursak; Saddam Hüseyin'i devirerek Irak'ta İran standartlarında bir İslam Cumhuriyeti oluşturmaktır.

1980 yıllarından sonra Devrim ihracı fikrinin yavaş yavaş değişmesi görülmektedir. İdeoloji devletler için dış politikada ve kendi bölgesinde çok şeydir evet ama dış politikada tek başına yeterli değildir.

Baktığımız zaman devrim ihracına sebep olan unsurlar bölgesel olarak hiçbir rejim değişikliğine sebep olmamıştır ve beraberinde İran-İrak savaşının

başlaması ve Humeyni'nin ölümünün ardından dış politika ideolojisi faydacılık(pragmatizm) olan kişilerin başa gelmiş olması. Bu süreçte temel politika bölgedeki ülkelerle diyalogu iyi kurmak hatta sağlamlaştırmak, işbirliği hedefini oluşturmak olmuştur.

ABD'nin 2003 yılında Irak'a yaptığı askeri müdahale sonrasında İran'ın Ortadoğuda güç olma ihtimali yeniden gündeme gelmiştir.Saddam Hükümetinin devrilmesi ile de İran bölgedeki Şiilere bütün desteği yardımı göndermeye başlamıştı. Bu destekleri İran açık bir şekilde yaptığından Ürdün Kralı Abdullah İran'ın farklı bir politikada olduğunu ve Saddam sonrası Şiilerin iktidara geçtiği Irak'tan başlayıp Lübnan'ı kapsayan bir "Şii Hilali" oluşturmaya çalıştığına dair bir söylem ortaya atmıştır.

Baktığımız zaman ABD'nin Irak'ı işgali İran için adeta bir uyanış olmuştur ve "Şii Uyanışı"ni gerçekleştirmiştir. "Şii Uyanışı" ifadesini ortaya ilk atan ABD'de yaşayan Vali Nasr olmuştur. Vali Nasr İranlı bir akademisyendir. Bölgede yaşayan Sünnilerde Vali Nasr ile aynı düşüncede olduklarını belirtmişlerdir. "Şii Uyanışı" artık Şiilik yeniden harekete geçmiştir ve diğer bölgeler için tehlike arz etmektedir.

Fakat gerçekleşen "Şii Uyanışı" ile bölgedeki Şiilerin bununla birlikte yeniden bir dirilme gerçekleşeceği kanısı doğru olsa bile görünen o ki bölgeler sadece İran himayesinde bir birliktelik olacağı için hem bölgesel hem de küresel anlamda söz sahibi olacağı tezinin gerçekleşmesi imkan dahilinde değildir.Ayrıca Şiilik Batı için çok fazla bir tehdit unsuru değildir baktığımız zaman Sünni militanlığı ve Vahabi faaliyetleri Batıyı daha çok endişelendirmektedir.

Şii uyanışı İran'ın bölge eksenli etkinliğini artırabilmek için çok önemli ve güzel bir avantajdır. Fakat aynı zamanda bununla birlikte sorunları da beraberinde getirebilir. Ortadoğu'da Mezhep temelli çatışmalara ve bunun daha fazla büyümesine sebep olabilir. İran'a karşı bir gücün oluşmasını tetikleyebilir. Bu

yüzden İran dış politikada Şii söylemi üzerinden hareket etmez, sadece kendi çıkarları doğrultusunda bu uyanıştan faydalanır.

Sonuç olarak; İran'ın Ortadoğu'da bir Şii Hilali oluşumunu gerçekleştirmek için gerekli bir ortamın olmadığı Şii Hilali denilen kavramın sadece şekilden ibaret kaldığı İran'ın böyle bir politika gütmeyeceği Şii Hilalinin oluşması için çabalamadığı görülmektedir. Şii Hilali tezi Ortadoğu'da ki önemli kırılma noktalarına başka bir bakış açısı daha dahil olmuştur. İran'ın Humeyni Devriminden itibaren Şii eksenli bir oluşumun hilal biçiminde bir oluşumun Ortadoğu'da büyüyerek ABD, batı özentili Müslüman ülkelerce ve İsrail gibi ülkeler karşısında kendi bölgesindeki ve dünyadaki Şii'leri koruma altına almasını sağlamıştır.

Dolayısı ile bu oluşumun gerçekleşmesi için şartlar sağlanamamış olup, ayrıca çıkar ilişkisi çerçevesinde ilerleyen ikili ilişkileri de göz önüne alınırsa bunun daha sonra bile gerçekleşmeyeceği/gerçekleşmeyeceği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ARI T. (2007) “Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi” Alfa Yayınları, İstanbul
- ABADANI A.H, (1977) “İran Raporu” Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul
- AHAVİ Ş. (1980) “İran’da din ve Siyaset Pehlevi Devrinde Ulema Devlet İlişkileri” , Yöneliş Yayınları, İstanbul
- BORAN Y. (2007) “Lübnan’ki İran Hizbullah” Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul
- CABBAR F, (2004) “İrakta Şii Hareketi” Agora Kitaplığı ,İstanbul
- ÇETİNKAYA N. (2013) “Kızılbaş Türkler Tarihi Oluşumu Ve Gelişimi, İstanbul
- DAĞI, İ, (2002) “Ortadoğu’da İslam ve Siyaset”. Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- FIĞLALI, E, (2007) “Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İran’da Din Siyaset İlişkisi” Asam Yayınları,
- HAINING ,E (2010) “İrak ve Gazzedeki Ortadoğu” Einding, USA
- HÜSEYİN A. (1988) “İran’da Devrim ve Karşı Devrim” Pınar Yayınları,İstanbul
- HİZMETLİ S. (1979) “İslam Tarihi-İlk Dönem” Ankara Okulu Yayınları, Ankara
- MUTLU İ.(1995) “Tarihte ve Günümüzde Caferilik”, İstanbul, Mutlu Yayıncılık
- ONAT H. (2017) “Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği” Endülüs Yayınları , İstanbul

ÖZTÜRK O. Ve SARIKAYA Y. (Editörler), (2006)“Kaosa Doğru İran, Güncel İran İncelemeleri” Fark Yayınları (İÇİNDE): Türksavaş T. “İran’ın İç Dinamiklerinin Dış İlişkilerine Vuran Gölgesi”,Ankara

SANDER O . (2007) “Siyasi Tarih 1918-1994” İmge Kitabevi , Ankara

SARIKAYA Y.(2006) “Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat

ULUDAĞ, S, (2002) “İran’a ve Turan’a Seyahat İran, Kafkasya, Türk Cumhuriyetleri, Balkanlar”, Dergâh Yayınları, İstanbul.

ÜSTÜN İ. (1999) “Humeyni’den Hamane’ye İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi” Birleşik Yayınları, İstanbul

YILMAZ T. Ve ŞAHİN M. (EDİTÖRLER) “Ortadoğu Siyasetinde İran” Barış Kitap,(İÇİNDE), SİNKAYA B. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı Ve Yönetim” 2011, Ankara

YILMAZ T. Ve ŞAHİN M. (EDİTÖRLER) “Ortadoğu Siyasetinde İran” Barış Kitap,(İÇİNDE), ASL N. “İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasının Oluşumunu Etkileyen Etmenler: Bir İranlı Görüşü” 2011, Ankara

YILMAZ T. Ve ŞAHİN M. (EDİTÖRLER) “Ortadoğu Siyasetinde İran” Barış Kitap,(İÇİNDE), ŞAHİN M. “Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar Ve Engeller” 2011, Ankara

ZENGİN İ., (1991) “İran Devrimi Ve Ortadoğu’ya Etkileri” Milliyet Yayınları, İstanbul

Makale

AKDOĞAN, İ. (2016) “İran Devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan İnan İlişkileri Ortadoğu Analiz, Cilt 8, Sayı 73 s16-17

BULTHON ,R (2005) “Ürdün ve Irak Tehdit Beklentisi” New York Times

ŞAHİN.M (2006) “Şii Jeopolitiği İnan İçin Fırsatlar ve Engeller” Akademik Ortadoğu Cilt 1 Sayı 1 s 41

SİNKAYA B. (2007) “Şii Ekseni Tartışmaları ve İnan” Avrasya Dosyası Cilt 13 Sayı 3 s 53

SALİHLİ E. (2011) “Ortadoğu’da Oluşan Yeni Dengeler ve “Şii Hilali” Söylemi Bilge Strateji Cilt 2 Sayı 4 s185

KOCATEPE D.(2017) “Suudi Arabistan-İnan Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması İnan Özel Sayısı 1.(2) s. 2

Yüksek Lisans Tezleri

AKDOĞAN, İsmail. “İnan İslam Cumhuriyeti – Suudi Arabistan Krallığı İlişkileri (1979-2011)”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2013.

HUMAR, Sefer. “İnan İslam Devrimi Sonrası Şii Hilali” Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2013.

ÖZBAY, Müjde Aysun, “İnan’ın Şii Hilal Projesi İddiası” Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü , Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2010

ESMAELLİ, Masoumeh, “İran İslam Devrimi ve İran’da Kurulan İslam Devletinin Kuruluş Felsefesi ve Temel Kurumları” Uluslararası İlişkiler Bölümü ,Yüksek Lisans Tezi ,Ankara ,2016

İnternet Kaynakları

AKBAL ,Ö. (2016) “Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde Son Durum <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/suudi-arabistan-iran-iliskilerinde-son-durum>

(ERİŞİM): 2 Mayıs 2019

DOĞAN ,S (2018) “İran’ın Ortadoğu Siyaseti” https://insamer.com/tr/iranin-ortadogu-siyaseti_1573.html

(ERİŞİM):2 Mayıs 2019

GÜNDOĞAN,Ü, (2011), <http://orsam.org.tr/files/OA/29/8unal.pdf>

(ERİŞİM): 25 Nisan 2019

AKDOĞAN İ.(2016) “ İnan Devriminden Arap Baharına Suudi Arabistan İnan İlişkileri”

https://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,67,iran_devrimi_nden_arap_bahari_na_suudi_arabistan_iran_iliskileri.html

(ERİŞİM): 20 Aralık 2019

ÖZ, M (2010) “Şia Kavramı” <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia> (ERİŞİM):

20 Aralık 2019

YİĞİT İ. (2009) “Sıffin Savaşı” <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifin-savasi>

(ERİŞİM): 20 Aralık 2019

FIĞLALI E.R (1993) “Cemel Vakası” <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemel-vakasi>

(ERİŞİM): 20 Aralık 2019

